

Յ Ե Յ Ե Ր

Վ Է Պ

ՊԵՐՃ ՊՌՕՇԵԱՆՑԻ

(Շարունակութիւն 1)

Ժ-2.

ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ

Օ. զիւղացիք բոլորը ջուր մաղուեցան. ամենքի բերանն էլ բաց մնաց, երբ հրամանը բարձրաձայն աղաղակեց. Օ. զիւղի հասարակութեան տանուտէր հաստատուած է կանդիդատ Խուլավերդի Դուքանէրուածովը, իսկ սուղիէք՝ Մարտիրոս Դարբինովը, Սարիբէգ Փոշիմանովը, Դաւիթ Կաշեպոզովը, իսկ Արտեմ Դոմշակերովին քննութեան երթարկուած լինելու պատճառաւ՝ մերժուում է:

Արտեմ Սէրգէյիւի անյաջողութեան մանրամասնութիւններն իմանալու համար՝ մենք հետեւինք Բալասան աղային:

Տանուտէրի ընտրութիւնից յետոյ մի շաբաթ կացաւ Մենիկովն Օ. զիւղումը և այս շաբթումը նա մեծ գործ կատարեց:

Նորա հրաւիրանօքը միւս օրն իսկ եկաւ զիւղը Հաշտարար դատաւորն իւր պրիստաւով: Նոքա իջան Վլադիմիր Նեստորիչի մօտ: Երրորդ օրը հրապարակական անդրախօսութիւն եղաւ. մի քանի մուհակատերերի շարժական և անշարժ կայքերը սակարկութեան դրուեցին:

Դիւղականներից ոչ ոք մօտ չեկաւ բացի Խուլօցից և մեզ ծա-

1) Տե՛ս «Մուրճ»-ի 1, 2 և 3 համարները:

նախ դատաւորներին, որոց հաստատութիւնը դեռ չէր եկել այս ժամանակ: Սոքա էլ շուտ յետ քաշուեցան ածրդից, իւրեանց ասելով՝ ուժերիցը վեր էր:

—Ի՞նչ արած, տոհպուած եմ ե՛ս աւելացնելու, խղճաց բարեխիղճ Բալասան աղէն, թէպէտ ինձ ֆնաս է, բայց լաւ է ինձ ֆնասուել, քան խեղճերի ապրանքը կիսագնի կորչի:

Շատ զթոտ մարդ է եղել Մելնիկովը, ամեն մի վաճառի հանուած կալուածքի նշանակեալ գնի վերայ հինգ, տասը մանէթ աւելի էր տալիս և իւր վերայ թողնում աճուրդը:

—Ի՞նչպէս անեմ, եղբայր, բացատրում էր նա Հաշտարար դատաւորին, բոլորեքեան իմ աղդ ու ընտանին, իմ համազիւղացիքն են, ես ի՞նչպէս թող տամ խեղճերի կայքը կիսագնի ի կորուստ մատնուի. իմ աղգի զաւակներն են, ամենքիս սուրբ պարտքն է ազգասէր լինել:

—Անշարժ կալուածքները չեմ կարող գնահատել, կամ գինը մերձաւորապէս ճիշդ որոշել, որով և ձեր բարեսրտութեան աստիճանը, նշանակում է, չեմ կարող չափել. բայց ինչ վերաբերում է ձեր գնած շարժական առարկաներին, դուք, Վլադիմիր Նեստորիչ, արժողութեան քառորդ մասը չը վճարեցիք, սառը պատասխան տուեց Հաշտարարը:

—Կարելի է ուղիղ էլ է ձեր ասածը, արդարացաւ Մելնիկովը, բայց այդքանն էլ աւելորդ եմ տալիս, այդ իրեղէններից ոչ մէկն ինձ պիտանի չեն, մեր մանուկները աւելորդ տեղ միայն պիտի բռնեն:

—Եդ տնաքանդ որդամեռը ո՞նց պտի մարսի, փափսում էին բոլոր գիւղացիք, հազար մանէթանոց բաղն երեք հարիւր մանէթ ա գնահատել տուել, իր պարտքն 290 մանէթ ա, հիմի 310 մանէթով իր վրայ ա թողում, դեռ պարծենում էլ ա, թէ քսան մանէթ աւել ա տուել, ողորմութիւն ա արել:

—Այ՛ ձեզ զուրբան, ո՛վ ասեց, որ էդ անաստուածի պարտքը 290 մանէթ ա, ընդամենը դա հարիւր մանէթ էր տուել, 300 հասցրել եմ, էլի 290 մնում ա, պարզեց տարակուսանքը պարտապանը:

Միայն մի այգի չէր այս անգամի ածրդի դրուածը. շատերի տունը քանդուեցաւ:

Ամենից զգալին էր դառամեալ մահտեսի Առաքելի դէսքը։
Հաշտարար դատաւորը վերջացրել է իւր գործը և վերադառ-
նում է։

Նորա ճանապարհն է մի ջրաղացի առաջով։ Ուղիղ ճանա-
պարհի մէջ տեղովը՝ դիմացիցը փայտի վերայ կռթնած գալիս է մի
ծերունի։

Հաշտարարի ուղեկից ձիաւորը հեռուից ձայն տուեց ծերին՝
մի կողմը կանգնել։ Բայց եկողը ուշք չի դարձնում և ոչ գլուխն է
բարձրացնում։ Ձիաւորը յառաջ աշտանակեց և մտրակը բարձրաց-
րած՝ սպառնում էր խփել, եթէ ծերը ճանապարհից դուրս
չը գայ։

Ծերունին դողդողում է և մէջ տեղը կանգնել է։

Յանկարծ նա սաստիկ երերաց ամբողջ մարմնով և երեսի վերայ
ընկաւ։ Հաշտարարի ձին խրտնեց, բաշը ցցեց, կանգնեց առաջի ոտ-
քերի վերայ և մազաչափ էր մնացել, ոտքերով պիտի կանգնէր ծերի
վերայ, եթէ դատաւորը չը յաջողէր սանձը թափ տալ և յետ քաշել։

Ամենայն դժուարութեամբ նա կարող եղաւ զսպել ամեհի երի-
վարի կատաղութիւնը և ցած թռչել թամբից։

Հաշտարարը հրամայեց իւր ուղեկիցներին վերցնել ծերին։

Նորան նստեցրին ջրաղացի պատին դէմ տուած։

Ջրաղացի ցրդոնի (անիւի փեղը) տակից դուրս ցայտած ցօղերը
և սսուը հովը յետ բերին ուշադնաց ալւորին։

— Օխա՛յ, ես քո ցէլթուքսիդ (ցայփեան) մատաղ, վերջի շնչումս
էլի դու ինձ յետ բերիր, իւր սառած աչքերը դէպի ջուրը դարձ-
րած՝ մրմնջում էր ծերունին. բայց սրանից յետոյ ապրեմ ո՛ւմ
համար, դու էիր իմ մխիթարանքը, կորած որդուս եթիմների (օրք)
ապաւէնը, որ ձեռիցս դուս եկար. ի՞նչ անեմ, Աստուած իրան բարի
տա՛յ իր գործքովը...

Ծերի խօսքերը դատաւորի հետաքրքրութիւնը շարժեցին, նա
մօտեցաւ ալւորին և երկար հարց ու փորձերից այս իմացաւ, որ
իւր միակ որդին ընկել է ջրաղացի անիւի թւերի տակ և խեղդուել։
Գաւառական բժիշկը կամեցել է անսպառնառ անդամահատութեան
ենթարկել նորա մարմինը, իսկ հայրը երեսուն մանէթ պարտք վերց-
նելով Բալասան աղայից, շահել է լեզու չը հասկացող օտարազգի

բժշկին և աղատել սիրելի որդու դիակը մաս մաս յօշոտուելուց։ Այն երեսուն մանէթը տոկոսակալել է, 500-ի է հասել և այսօր որդուն կլանող ջրաղացը նորա վեց որբերին էլ կենդանի կենդանի թաղում է իւր մէջ. անտէր թշուառների ապրուստի միակ միջոցն էր հայրասպան ջրաղացը, որ որդւոցն էլ քաղցածութեան մէջ մահացնելու դատապարտած՝ սեպհականութիւն է դառնում այն մարդի, որը, ինչպէս ծերունին վերջումն ստուգել է, դրդել է բժշկին կտրատել և ապա ինքն է համոզել ծերին կաշառքի միջոցաւ աղատել իւր մեռելն անդամահատելուց։

Հաշտարարը մի սառը զգուանքով ձին մտրակել, հեռացել է սրտախաշ տեսարանից, թողած ծերունուն նոյն օրն իւր հաշիւը վերջացնել անցաւոր աշխարհքիս հետ՝ ճակատագրի կամայականութեանը յանձնելով վեց խմորակերներին։

Ծերունու վերջին խօսքերը հասաւ բառացի կերպիւ Մելնիկովի ականջին. մի շարք անէծքներ են եղել նոքա Բալասան աղայի ժառանգներին ուղղած՝ բաց նա—շունը կը հաչի, քարվանը կը քօչի—պարսկական առակն է պատասխան ուղարկել անշնչացած դիակի ետեւից՝ ու ինքը Հաշտարար դատաւորի գնալուց յետոյ՝ հրաւիրել է իւր մօտ փաստաբան չորախ Յարութիւնին, կարգի է դրել նորա ձեռքով Դօնդարենց Ասօյին սպանող Դվակութենց Հայրօյի թղթերն ու շտապել դէպի քաղաք։

—Մի քանի օր էլ կա'ց, աղայ ջա'ն, Բարսեղին կանչի', համոզի', կը լինի որ քո խօսքդ լսի ու էլ չը տայ իր աղջիկը Գալօյի աղին, խնդրեց Խուրճն։

—Յիմա'ր, ասաց Բալասան աղէն, իմ յետ մնացած իւրաքանչիւր ժամը կարող է քո գործը ծովը ձգել, յանկարծ Արտեմ Սէրգէյիչը կը հաստատուի տանուտէր և քո ոտներդ սառը ջրումը կը մնան, ես շտապեմ՝ որ բանը փոխեմ։

Վչադիմիր Նեստորիչն ուղիղ էր, եթէ մի շաբաթ էլ ուշացած լինէր, Արտեմ Սէրգէյիչը հաստատուած էր։

Գաւառապետն օգուտ էր քաղել Մելնիկովի զիւղում ուշանալուց և միւս օրը փութացրել էր ընտրողականը ներկայացնել հաստատութեան։ Բալասան աղէն իւր աչքովը տեսաւ դիւանատանը հաստատութեան հրամանը պատրաստ, մնում էր միայն ստորագրելու։

—Թող երկու չէ՝ չորս շաբաթով էլ յետ մնայ հաստատութիւնը, խոստացաւ Մեղնիկովի շնորհքով տեղ ստացած ատենադպիրը և հըրամանը գործերի տակը դրուեց։

—Ուրեմն ի գործ, վճռեց Վլադիմիր Նեստորիչը և ներկայացրեց քրէական ատենին իւր բերած թուղթը նրանց ստորագրողների հետ։

Բանն ի՞նչ էր։—

Չորս տարի յառաջ գաւառի գիւղերի մէկից մի հայ աղջկայ փախցնելու ժամանակ՝ սպանուեց մի թուրք բէգ և կալանաւորուեցին նորա երկու սպասաւորները։ Վերջիններս խոստովանուեցան, որ իւրեանք մասնակցել էին սպանուած կալուածատէր բէգի հրամանաւ։ Փաստաբան Ս. Ա. պարոնի ճարտարախօսութեան շնորհիւ՝ թուրքերը դատապարտուեցան մի տարուայ բանտարկութեան։ Նոքա իւրեանց ապաշխարանքը լրացրել էին։ Այժմ այդ մարդիկը, կաշառուած Բալասան աղայից՝ թուղթ են տուել և անձամբ էլ եկել վրկայում են, թէ իւրեանց ուղարկողն և բէգի սպանուելու պատճառն եղել է Արտեմ Սէրգէյիչը, որի եղբօր որդու համար, իբր թէ փախցնելուսն եղել աղջկանը։

Այն թղթովն առաջնորդեց Մեղնիկովը թուրքերին դէպի քրէական դատաստան։

Վերջինս անմիջապէս հեռագրեց իւր օգնականին Գումշակերովին կալանաւորելու և դատի ենթարկելու։

Բալասան աղան այսքանով չը բաւականացաւ, մի հեռագիր ևս քաշեց Թիֆլիս Արտեմ Սէրգէյիչի տիրոջը և այս մանրամասնութիւնների հետ յայտնեց, թէ իւր մօտ գրաւոր փաստեր կան նորա ստորին գործակատարներից, որոնցով ապացուցում է, թէ Արտեմ Սէրգէյիչը խալվարն ութ մանէթով գնած զարին հաշուել է տիրոջ վերայ 12 մանէթով. հետեւաբար՝ ամեն մի խալվարի մէջ չորս մանէթ գողացել է տիրոջից։

Այժմ ինքը Մեղնիկովն առաջարկում է իւր պատրաստականութիւնը երաշխաւոր լինելու կապալառուին և փականքի տակ զնելու Գումշակերեանցի շարժական և անշարժ կալքերը։

Երկու օր էր անցել այս անցքից, և ինչպէս ասացինք սկզբումը, Ս. գիւղացիք սարսափով լսեցին Խուղօյի տանուտէրութեան հրամանը։

և իւրեանց աչքովը տեսան չորախ Յարութիւնին՝ կնքելու Արտեմ Սէրգէյիչի ունեցած շունեցածը:

ԺԷ.

ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆ

— Բալասան աղէն:

— Օ՛հ, չը պրծանք այդ զգուելի մարդից, խոժող դէմք առած՝ բացականչութիւն արաւ դաւառապետը՝ Օ. գիւղի ընտրութեան օրից մի քանի օր անց, երբ որ թուրք եասավուլը ներս մտաւ նորա առանձնասենեակը և յայտնեց Մելնիկովի դայուստը:

— Ասա՛ ներողութիւն էր խնդրում, հարկաւոր գործեր է ստացել, ուրիշ ժամանակ շնորհ բերէք:

Եասավուլը քայլերն ուղղեց դէպի դուռս:

— Խնչ եմ գտուել, էլ կը պրծնեմ, օրն էգուց իւր քսութիւնը գործ կը դնի, ա՛յ անիծած դաժան հոգի. սպասի՛ր, հրամայեց դաւառապետն այս կարճ մտածողութիւններից յետ եասավուլին, ասա՛ խնդրում էր:

Վերջին խօսքի հետ ինքը վեր կացաւ և յառաջեց դէպի դուռը:

— Օ՛... օ՛... օ՛... Վլադիմիր. Նեստորի՛չ, мое почтение! շատ ուրա՛խ եմ, զուարթ դէմքով ձեռքը ձգեց նաչալնիկը տուն մանող թանկագին հիւրին, այդ ո՛ր քամին պտըտեց ձեզ դէպի մեր աշխարհքը, հրամայեցէ՛ք:

— Спасибо! և Բալասան աղէն երեք անգամ պինդ սեղմեց դաւառապետի ձեռքը:

— Զարժէ՛:

— Ինձ համար շա՛տ և շա՛տ արժէ, Գրիգոր Պետրովի՛չ, դուք ամեն ժամանակ իմ խնդիրներս կատարել էք, իսկ այս վերջին անգամս Օ. գիւղումն ինձ մեծ բարեկամութիւն ցոյց տուիք:

— Դէ՛ ի՛նչ անենք, Վլադիմիր Նեստորի՛չ, օրէնքից թէև մի փոքր շեղուեցինք, բայց պատուական բարեկամի համար մի չնչին ծառայութիւն անելը մեր պարտքն էր:

— Խնչ էլ յարմար տեղ էիք ընտրել և ժամանակ, մի ժամէն ճա-

նապարհ, թուրքերի մէջ, երեկոյեան դէմ, հա՛, հա՛, հա՛, ЛОВЕО, ОБРАТЬ, ЛОВЕО, НѢЧЕГО СКАЗАТЬ, ДА! ո՞րքան խելօքութիւն, ի՞նչ հեռատեսութիւն, ո՛վ ընտրուեց, ո՛վ հաստատուեց, ДА! մեր նահանգումը ձեզ նման գործ հասկացող ոչ եղել է և ոչ կը լինի, այդ ես միշտ տեղումն ասել և գրել եմ և այժմ նոյնպէս կը գրեմ:

—Մի՛ նեղանաք, խնդրեմ, Վլադիմիր Նեստորի՛չ:

—Ի՞նչպէս, արժանաւոր մարդի համա՞ր, այդ խորին պարտականութիւն է իմ կողմից. մենք գործի մարդիկ ենք, գործը պահանջում է լաւ ու վատ ամեն բան տեղ հասցնել, թո՛ղ որոշուին, թո՛ղ ձանաչուին հաւատարիմն ու ապերախտը, բարեմիտն ու ֆիսառակարը, թո՛ղ անպիտաններն արժանի պատիժը, իսկ արժանաւորները վարձատրութիւնն ստանան: Այդպէս է՞, թէ ոչ, Գրիգոր Պետրովի՛չ:

—Անկարծի՛ք, Վլադիմիր Նեստորի՛չ, մենք ումից հաց ենք ուտում, պէտք է նորա շահերն աչքի առաջ ունենանք, բայց ամեն ժամանակ՝ տեղի, անտեղի, աննշան և չնչին դէպքերի համար ձանձրութիւն տալը սորան կամ նորան՝ աւելորդ է:

—Սխա՛լ էք, Գրիգոր Պետրովի՛չ, ես այդպէս չեմ հասկանում, հաւատարիմ ծառան հաւատարիմ շան նման է, նա պէտք է դունչը կոխի ամեն քունջ ու պոռճախ (անիիւն), իւր սուր հոտոտելիքը լարի, պտուտի, քրքրի և ամեն գոռածն իւր տիրոջը ներկայացնի: Ես միշտ այդպէս եմ անում, խորութիւն չեմ դնում միջոցների մէջ, մեծի ու պսակի, հասկացողի ու ռամկի մէջ, ինչ տեղից՝ ինչ կապածաւոր հոտ առնում եմ՝ ձեռաց հասցնում եմ և դուք տեսնում էք, որ ես սխալուած չեմ. ամենքի մօտ պատիւ ունիմ, ամենքն ինձանից քաշուում են, կամքս կատարում են, ինչպէս դուք արիք: Իրա՛ւ է, արածդ մի մեծ բան չէ, ձեզ համար միւլենոյն էր՝ Մարկոսը լի նէր տանուէր, թէ Կիրակոսը, բայց դուք չը գիտէք, թէ Խուդօն ո՞րքան է ինձ պէտք. ձեզ շատ քաջ յայտնի է, որ գիւղական հասարակութիւնն այնքան մեր չինովնիկիցն ա՛հ չունի, ինչքան իւր տանուէրից, և բնական է. նորան է միշտ տեսնում, նորանից անմիջական կախումն ունի, նորա աչքին է շարունակ նայում, բոլոր իւր գործը նորա ձեռքովն է կատարելու, և ի հարկէ, նորա ազդեցութիւնն աւելի կը լինի: Դուք չը գիտէք, թէ գիւղերի մէջ ես

ո՞րքան անձնական հաշիւներ ունիմ. մի տեղ փող ես տուել՝ դժուար է ստացուում, միւս տեղ լաւ կալուածք կայ ձեռք ձգելու, երրորդ տեղում մէկը ճանապարհիդ քար է գլորում, մի ուրիշի ռելսը չի, ուղղակի, քեզ դիւր գալիս, դրանց բոլորի յառաջն առնելու է նոյն տանուտէրի ձեռքով: Ես այսօր մեր գաւառի տանուտէրներին շատերին իմ ձեռքիս տակն ունիմ առած, ամեն տեղ իմ ցանկացածներն են ընտրուում:

— Բայց շատ էլ ժողովրդին ճնշել հարկաւոր չէ, Վլադիմիր՝ Նեստորիչ, ես վստում եմ հասարակաց կարծիքից. էգուց եթէ օրէնքը դատախազ չը լինի, աշխարհքը կը դղրդայ, թէ՛ բարեկամի համար ժողովրդի շահերը ոտնատակ է տրուել, ժողովրդի ցանկացածը մի տեսակ գլորուել է՝ կանդիդատին ընտրել տալու համար, բաց քուէարկութիւն է եղել...

— Հա՛, հա՛, հա՛, քրքչաց Մելնիկովը:

Դեռ ծիծաղի վերջաւորութեան ծայրը ծորում էր, որ դուռը բացուեց և կիսաբաց արանքիցն երևեցաւ գաւառապետի կրտսեր օգնականի գլուխը:

Այս մարդը մի հին ծառայող էր, չիտուն տարին լրացրած մէկն էր երևում. նա իւր կեանքի մեծ մասն անց էր կացրել գաւառների դիւաններում. չը գիտեմ՝ ո՞րտեղ, մի երկու տարի կարողացել է գրաճանաչ լինել և մտել է հին գաւառական դիւանատները, որպէս ստորին գրագիր, բաւական տարիներ գրագրի ռոճկով կատարել է իւր մեծաւորների տան սպասաւորի և ծախսարարի պաշտօնը, վերջին արտօնութիւնն առաւելապէս վայելել է ամուսնացած մովրովների մօտ, իւր շողոքորթ աղուէսական ծամածռութիւններով, ստորաքարը շարժումներով, կանացի մանր պահանջները ճշդութեամբ հասկանալու համար՝ նա միշտ տիկնոջ ներքին յանձնարարութեանց պաշտօնեան է եղել: Շատ գաւառներում է նա պաշտօններ վարել և միշտ երկրորդական դերի մէջ. շատ գրագիրներ եկել, իրանից յառաջ են անցել, բարձրացել են, ատենադպիր, օգնական են դարձել, իւր վերայ իշխանաւոր են կարգուել և ինքը միշտ քթի տակին ծիծաղելով՝ յայտնել է իւր ուրախութիւնը՝ նրանց բարձրանալու մասին:

Քանի քանի անգամ նրան ծառայութիւնից արձակելու խնդիր է ծագել և միշտ նա հնարքը գտել է տեղումը մնալու և շատ էլ

ուրախ է, որ իւր երեսնամեայ պաշտօնավարութեան մէջ կրտսեր օգնականից չի բարձրացել:

Ահա՛ հէնց այս մարդն էր, որի գլուխն երևեցաւ և կրկին յետ քաշուեցաւ. խոհեմութիւնը թոյլ չէր տալիս նրան առանց իւր մեծի հրամանին ներս գալու:

— Ну, вотъ, вотъ! Թո՛ղ Վասիլ Վասիլիչը վճռի, ուղի՞ղ եմ ասում, թէ սուտ, էլի շարունակեց իւր ծիծաղը Մեկնիկովը՝ հետն էլ չը սպասելով տանտիրոջ կոչմանը, ինքը ձայն տուեց. *милости просимъ*.

Վասիլ Վասիլիչը զգոյշ մկան նման, ստորադրելոց բնատրոշ յատկութեամբ և ժպիտով դեռ մի աչքով իւր մեծաւորին էր նայում:

— Մտե՛ք, կիսախշխանական եղանակով հրամայեց զաւառապետը, և օգնականը ներս եկաւ, անվստահութեամբ ձեռք տուեց Մեկնիկովին ու նստեց դրան մօտ հեռուումը դրուած աթոռի եզրին: Նա նման էր փշի վերայ նստողի:

Սկզբումը Վլադիմիր Նեստորիչին հեշտ չեղաւ կարծիք դուրս կորդել Վասիլ Վասիլիչի լեզուից, ամեն մի խօսքի հետ դեռ նախ գլուխը դարձնում էր նա դէպի իւր մեծաւորը, և երբ բոլորովին ասպահովեցաւ, որ իւր խօսքերը չը պիտի գրգռեն իւր իշխանաւորի զայրոյթը, սիրտ առաւ, աթոռն յառաջ քաշեց և սկսեց Մեկնիկովին արդարացնել:

Նա միանգամայն համաձայն էր Բալասան աղայի հետ, թէ պաշտօնեան մի մեքենայ է, իւր սեպհական կամքը չը պետք է ունենայ, պետք է աշխատի իւրաքանչիւր ազդեցիկ մարդի կամքովն ընթանալ և այն և այն:

— Բայց ի՞նչ կասէ հասարակաց կարծիքը, Վլադիմիր Նեստորիչ, ասաց զաւառապետը:

— Բանի՞ր կողէկի կառնեմ հասարակաց դատաստանը, իմ բանն աջ է, թո՛ղ ով կ'ուզէ՝ հաչէ, այնպէս չէ՞, Վասիլ՝ Վասիլիչ:

Օգնականը կմկաց. նա հասկացաւ իւր սխալը, իւր մեծաւորը համաձայն չէր Մեկնիկովի հետ, այժմ ի՞նչ պատասխան տայ, որ երկու սրի արանքից դուրս պրծնի:

— Да, не боёсь брать! (եղբայր, մի՛ վախի՛ր) ասա՛՛ կարծիքդ, ես նեղացողը չեմ, ես գիտեմ, որ դու վաղուց այդ տէօրիային ես հետևում, հրամայեց զաւառապետը:

—Իմ կարծեօք՝ Վլադիմիր Նեստորիչի դատողութիւնը ճշմարիտ է, կիսապստա՛հ վիզը ծռած արտասանեց Վասիլ Վասիլիչը. հիմի չը կայ հասարակաց կարծիք, ամեն գլխից մի միտք է դուրս գալիս, մարդ ո՞ր մէկին լսի. նա որ ետեւիցդ քեզ դատապարտում է, երեսիդ շողոքորթում է և քո խնկարկուն է դառնում. խելօքութիւնը Վլադիմիր Նեստորիչի ասածին համաձայն վարուելն է:

—Այո՛, ա՛ռ, կե՛ր, քանդի՛ր, օգուտդ ճանաչի՛ր, մեծիդ կամքը լաւ հասկացի՛ր, թո՛ղ՝ ով ինչ կամենում է՝ խօսի՛ միայն քո գրպանդ լիքը լինի, քո իշխանութիւնից պատիւներ ստանաս, հաստատում էր Մեխիկովը:

—Մեզանից ամեն մէկը, կրկնեց Վասիլիչը, մի մի հասարակ գիւղացու որդի է, ի հարկէ բացի ձեզանից, Գրիգոր Պետրովի՛չ, սխալն ուղղեց նա. իմ հայրս կապոցն ուսին գիւղերումը թափառում էր, Վլադիմիր Նեստորիչը մի գիւղացու որդի է. ամեն մէկս մի հնարքով դուրս ենք եկել մեր նախկին դրութիւնից, բայց ի՞նչ կը դառնայինք, եթէ մեր քսակը մոռանայինք և մեր իշխանութեանը հակառակ զնայինք:

—Զուր ես կեղծաւորում ինձ, Վասիլ՝ Վասիլիչ, ասաց նաչալնիկը, ես ինքս էլ մի իշխանական ցեղից չեմ, բայց ի հարկէ երկուսիցդ էլ առաւել պատուելի տանից եմ և համալսարանական կրթութեամբ: Խոստովանում եմ՝ համալսարանի գաղափարները հետզհետէ օդը ցնդեցին, շրջանն իւր ուժեղ թաթն իմ վերայ էլ դրեց, ականջներս խլացրել եմ՝ բարձր ձգտումների և ներքին ձայնի դէմ, ինքս էլ հաւասարապէս դատապարտելի եմ, բայց չեմ կարող ուրանալ հասարակաց դատաստանի ահաւորութիւնը:

—Կարելի՞ է, դուռն երեք անգամ բաղխելով՝ դրսեւից գոչեց մի ձայն:

—Դէ հիմա խօսի՛ր, Վլադիմիր Նեստորի՛չ, գլխով դուռը ցոյց տուեց զաւառապետը. և յառաջ գնաց ու դուռն իւր ձեռքով բաց արաւ:

Ներս եկաւ մի մաքուր հագնուած երիտասարդ, քաղաքավարութեամբ ողջունեց ամենքին և ասաց.

—Զը խանգարեցի՛:

—Ընդ հակառակն, շա՛տ ուրախ եմ, հրամայեցէ՛ք նստել, աթոռ ցոյց տուեց զաւառապետը:

Օգնականն օգուտ քաղելով յարմար դէպքից՝ գլխարկն առաւ և շտապ գլուխ տալով՝ առանց նկատուելու՝ դուրս ծլկուեց:

— Ի՞նչպէս էք, պարոն Սմբատ, քաղաքավարի հարցրեց Բալասան արան:

— Շնորհակա՛լ եմ, պարոն Մելնիկեա՛նց:

— Ի՞նչ էք անում, ընչո՞վ էք պարապած:

— Այժմ ես, պարոն Մելնիկեա՛նց, մեր ժողովրդի ներքին կեանքին եմ ուսումնասիրում. անմխիթա՛ր է, վերին աստիճանի տգիտութի՛ւն, աղքատութի՛ւն...

— Այո՛, պարոն Սմբա՛տ, այո՛, ի՞նչ պէտք է լինի մեր ստորին դասակարգի վիճակը, ամեն կողմից ճնշումն, հարստահարութիւն, վաշխառուների ճիրանների մէջ սեղմուած, տնտեսական դրութիւնն անապահով, ներքին և արտաքին ցեցերից կերուած, կեղեքուած, տգիտութեան մէջ թաղուած, նաչողի աչքիցն արիւն է կաթում: Հինգ րոպէ յառաջ պարոն գաւառապետի հետ այդ ցաւերի մասին էինք խորհրդակցում, մոլորուել մնացել ենք. այնպէս չէ՞ր, պարոն Գրիգոր:

— Ը՛մ... ը՛մ... ը՛մ... արաւ նաչալնիկն և ուսերը անխօս վեր քաշեց: Այդ նշանակում էր՝ չը գիտեմ ի՞նչ ասեմ աներես ստախօսութեանդ համար:

— Հա՛, շա՛տ ցաւալի է, շա՛տ, պարոն Սմբա՛տ, մի քանի օր առաջ մեր գիւղն էի գնացել, շարունակեց Մելնիկովը, տարին մի երկու անգամ սովորութիւն ունիմ գնալու. գնում եմ, ժողովում եմ հասարակութիւնը, իւրեանց պակասութիւնները հասկացնում, միջոցներ եմ առաջարկում նոցա վիճակի բարելաւութեան համար, իմ կողմից յանձն եմ առնում ըստ կարեացս նիւթապէս օգնելու, ազգասէր և հասկացող մարդկանցից օգնութիւն խնդրելու և այլն և այլն: Դէ՛, հարկաւոր է, գիտեցողը չը գիտեցողին պարտական է, հայրենասիրութիւնը մարդուս առաջին պարտականութիւնն է, ազգասէր մարդն ազգի շահերի համար իւր կեանքը պէտք է զոհի, տգէտ, ընկած եղբօր համար իւր կարողութիւնը չը պիտի խնայի: Այս անգամ էլ գնացել էի հոգալու, որ մի տարրական դպրոց բանանք մեր գիւղումը, իմ կողմից որքան ձեռքիցս կը դարձնանք առաջ նպաստել, շնորհակալ եմ պարոն գաւառապետից, սա ևս իւր

աջակցութիւնը չը խնայեց. այն օրը տանուտէրի ընտրութիւն ունէր, ինքն իւր գործը թողած՝ ինձ հետ միասին խրախուսում և յորդորում էր, գործի յաջողութեան համար էլ մի արժանաւոր մարդի տանուտէր ընտրեց, որը բաւական հասկացող և ուսման նշանակութիւնը ճանաչող անձն է։ Նս այսօր եկել եմ իմ շնորհակալութիւնս մատուցանել պարոն գաւառապետին. ըստ որում երէկ նոր տանուտէրն ինձ մօտ էր, աւետեց, որ ինքը ժողովրդի մեծամասնութեան համաձայնութիւնն արդէն ստացել է։ Նս էլ ձեռքը սեղմեցի, մօտս ճաշի պահեցի և խոստացայ իւր արածները լրագրում հրատարակել տալ. շատ ուրախացաւ խեղճը, պատուական տղայ է։

— Լսել եմ ձեր այդ հասկացող գիւղացու մասին, Գոմշակերեանց ծաղրալի ազգանուն ունի, ասում են՝ բաւականին զարգացած մարդ է, ցանկանում էի հետը տեսնուել։

— Ո՛չ, ձեր ասածը չը կամեցաւ տանուտէր լինիլ, նա օտարութեան մէջ է. այս նոր տանուտէրը նորա կանդիդատն էր, փոքրի շատէ կարդալ գրել էլ գիտէ, շարունակ կարդում է իմ ուղարկած լրագիրները, ուրիշներին էլ տալիս է կարդալու. ես այժմ իմ չնչին ծառայութեամբս կարող եմ պարծենալ, որ մեր Ս. գիւղը գաւառի բոլոր գիւղերից յառաջադէմ է. ձեզ էլ կը խնդրէի՝ մի անգամ իմ այնտեղ եղած ժամանակը շնորհ բերել, շատ կը հաւանէիք և կ'ուրախանայիք. այնպէս չէ՞, պարոն գաւառապետ։

— Ը՛մ... Ը՛մ... Ը՛մ... այսի՛նքն... Ը՛մ... Ը՛մ... Ը՛մ... Խ, Դձ!

— Կարծեմ, պարոն Սմբատ, դուք ևս իմ և պարոն գաւառապետի հետ համաձայն էք, որ հարկաւոր է շարունակ մտրակել ազգի ցեցերին, աստիճանամոլ և հացկատակ պաշտօնեաներին, ժողովրդի արիւնարբու վաշխառուներին, դաւաճաններին, մատնիչներին և այն բոլորին, որոնք անձնական շահի համար խեղդում են ժողովրդի մէջ ամենատեսակ բարի ձգտում։

— Ի՛նչ կարծիք։

— Միւսնոյն մտքի ենք ես և մեր Գրիգորը՝ պարոն գաւառապետը—խօսակցութիւնը հասարակաց դատաստանի մասին էր. մենք երկուքս նշանակութիւն էինք տալիս հասարակաց դատաստանին, բայց պարոն օգնականը... (վերջին խօսքի հետ Բալասան աղէն դարձաւ դէպի Վասիլ Վասիլիչի նստած աթոռը և զարմացական դէմք

ցոյց տալով՝ հարցրեց գաւառապետին) այս ե՞րբ գնաց, որ մենք չը տեսնանք:

—Նա գնաց, շտապում էր, գլուխը շարժեց գաւառապետը:

—Ինչ և իցէ, շարունակեց Մելնիկովը, պարոն օգնականը մեր հակառակն էր պնդում, նա ասում էր, որ ծառայողը մեքենայ է իւր իշխանաւորի նպատակներին, ասում էր, որ իւր օգտի համար մեղք չէ՝ մարդուս յափշտակել, գողանալ, մատնութիւններ անել, ժողովրդի արիւնը ծծել, ասում էր, որ հասարակաց դատաստանը յիմար բան է, յիմարների և իմաստականների ստեղծածն է և թէ՛ ողորմելի ու ծիծաղելի են այն մարդիկը, որ ազնուութիւն, սրբութիւն, պատիւ բանի տեղ կը դնեն և իւրեանց քսակին կը փնասեն, պնդում էր, որ բարձրանալու համար ոտնատակ տալու է ամենայն նուիրականութիւն, թէ՛ հազարաւոր մարդիկ սպանել և վրայովն անց կենալ խղճի ընդդէմ չէ և կարեւոր է՝ եթէ միւս կողմում քո նպատակիդ իրագործումն է:

—Հրէշի՛ խօսքեր, բացականչեց Սմբատը:

—Մեղադրելի չէ, խեղճը տգէտ, փթած, դիւանատների ստորին խաւերի պոռուղ է, ստորաքարշուութիւնից աւելի ի՞նչ էք պահանջում: Այդպիսիների կարծիքն ինձ համար հաւասար է զրօյի ուրիշ բան էր, եթէ պարոն գաւառապետի նման զարգացած մարդիկն ասէին, թքանք էր, եթէ իմ բերանից դուրս գար, ձեր մասին՝ բերանս էլ չի զօրիլ խօսելու, դուք միանգամայն թարմ ոյժ էք, գնացել էք, մտաւոր զարգացումն ստացել և եկել, պաշտօն, կոչումն, հաց, ամենայն ինչ մոռացել էք և հոգւով, մտքով ու մարմնով նուիրուել ազգային վերաշինութեան սուրբ գաղափարին. գլխով մատաղ կը լինի՛մ ձեզ պէսներին:

—Ամենքիս պարտքն է:

—Զէ՞ք հաւատում, հոգիս փառաւորում է, երբ մեր նոր երիտասարդութեան ձգտումները դիտում եմ, ձեզ քաջ յայտնի է իմ պաշտօնս, որ պահանջում է ճշդակատարութիւն. բայց անիծուի՛մ ես իմ ազգովս, Վասակ կոչուի՛մ, եթէ ես իմ ազգի զաւակներին խէթ նայիմ, կարծիքներս լինում են միշտ նպաստաւոր:

—Աննպաստ ոչինչ էլ չը կայ. այսօր ամեն մի բանաւէտ մարդու պարտքն է իւր զիտեցածը տգէտ եղբօրը հաղորդել. նոյն ուղղու-

Թեամբ կրթում է ամեն մի լուսաւոր վարչութիւն իւր նոր սերընդին, ինչ կարծիք, ուրեմն, որ նա ուրախ կը լինի, երբ իւր տուած դաստիարակութիւնն արդիւնաբեր է լինում:

— Իրա՛ւ էք ասում, սիրելի պարոն Սմբատ, բայց իմ փոխարէն ուրիշը կարող էր զանազան հայեացակէտերից նայել ամենքի բռնած գործին և ըստ այնմ իւր անելիքը կարգադրել. այսօր, դիցուք, պարզ ուսումնասիրական նպատակաւ դուք ժողովրդի կեանքն էք հետախուզում, միթէ դժուար էր ինձ ծուռը մեկնութիւններ տալ այդ ամենին:

— Հրէշների մեծն այդպիսի անպիտանները կը լինին:

— Մի՛ դարմանաք, կը լինին և կան, բայց ես նրանցից չեմ, ինձ համար հասարակաց դատաստանը սուրբ է, պարոն գաւառապետը կարող է վկայել: Սակայն այդ թողնենք, պարոն Սմբատ, ամեն մարդի գործ իւր համար կը վկայի, չը կայ ծածուկ, որ չը յայտնուի. դուք այս ասացէ՛ք, չէ՞ր կարելի ձեր կողմից մի բանով մասնակցէիք մեր ձեռնարկութեանը. վատ չէր լինիլ, եթէ լրագրութեան մէջ մի քանի տող գրուէր, ժողովուրդը կը քաջալերուէր և իմ չնչին ծառայութիւններս կարող էին ուրիշների բարի նախանձը շարժել:

— Ամենայն ուրախութեամբ, պարոն Մեյնիկեանց, ես շարունակ գրում եմ պարբերական թերթերում, այդ ևս անպատճառ կը հաղորդեմ. սակայն ներեցէ՛ք, ես ուշանում եմ, մէկին ժամադիր եմ, ես եկել էի պարոն գաւառապետից մեր գաւառի հայ ժողովրդի վիճակագրական տեղեկութիւնը խնդրելու, բայց միւս անգամ կը գամ, այժմ ցտեսութիւն:

Այս խօսքերով երիտասարդ Սմբատը հրաժարական տուեց իւր խօսակիցներին:

— Մ'ամ...մա՛ լեզու, Վլադիմիր Նեստորի՛չ, բացականչեց գաւառապետը:

— Այդպէս տխմարներին ուրիշ տեսակ չի կարելի, Գրիգոր Պետրովի՛չ, հասարակաց դատաստանը դորա նման յիմարների ստեղծածն է, դրանց զէնքն է, պէտք է դրանց փշրել իւրեանց զէնքով:

— Սխալուում ես, սիրելի՛ս, ճշմարտութիւնը չի մեռնիլ, դուք ասացիք, որ ամեն գաղտնիք յայտնի կը լինի:

— Ի հարկէ՝ եթէ յիմարի պէս կը քնենք ու այդպէսներին լացն ասպարէզ կը տանք: Մի հարցնող լինի՝ թէ ո՞վ ես. ինքն երէկուան մածնի աման լպտողն է, հայրը դիւանատանը գրագրութիւն անելով՝ մի քանի կոպէկ հաւաքեց. աշխարհքի կոյր ժամանակն էր, լաւ լաւ կալուածքներ յետ ձգեց, որ այս տգէտն անխնայ փչացնի. բարեգործութիւններ է անում, ընկերներին է ուղարկում, գիւղերումն է վատնում, հէնց կարծում է, թէ շարունակ անսպառ աղբրի նման կը բղխի. արդէն շատ չի քաշիլ, մէկ այգին իմ ճանկը կ'ընկնի, իւր խնամատարի հետ ծրագիրը կազմել ենք, վաղը միւս օրը փողի կարիք պէտք է ունենայ և ինձ դիմի: Խելքից պակաս, դեռ մեծ մեծ է փրթփրթում, դեռ նոր է եկել, թող լիառատ ցրուի. յետոյ ուշքի կը գայ, այդպէս մնալ չի. շատերին ենք տեսել՝ բարձր իդէա՛, վսեմ գաղափա՛ր, ազգային զգացմունք, ազնուութիւն, ճշմարտութիւն և այդպիսի անհամար բառեր թութակի պէս կըրկնելուս, անգիր արած փշելուս. բայց ո՛ր են. եկել են, խառնուել մեր մէջ, կեանքի հոսանքին ենթարկուել և մեզանից աւելի նիւթապաշտ ու շնական դարձել: Այդպէսներից մէկն էր և իմ խելօք փոքր եղբայրս՝ Արտեմը. չը գիտեմ՝ լսե՞լ էք, որ նա սկզբումը Պետրոս էր, իւր ծննդականումն էլ գրուած էր՝ Պետրոս Մեսրոպով. այդ անունովն էլ գիմնագիւղումն էր շարունակում: Գնում է այնտեղ, ինչպէս է լինում, ո՞վ է խելքին փչում, աշխատում է անունը փոխել՝ Արշաւիր Մեսրոպեանց: Ես, ի հարկէ, նեղացայ, երբ ստացայ իւր նամակը, բայց յիմա՞ր էի, որ խօսեմ, կամ դէմք ցոյց տամ. դեռ հաւանութիւն տուի և խրախուսեցի: Վերջը՝ երբ եկաւ այստեղ, ծառայութիւն մտցրինք, մի տարուց՝ տեսնեմ, տրտնջում է իւր արած յիմարութեան վերայ, թէ շատ անհաճոյ և դժուարալուր է ականջի համար՝ Արշաւիր Մեսրոպովիչ Մեսրոպեանց կոչումը և կամենում է կրկին փոխել: Նստել ենք, մի քանի օր մտածել և հազիւ կարողացել ենք Արշաւիրը փոխել Արտեմ Նեստորիչ Մելնիկով:

— Հապա էլ ընչի՞ր էր սկզբումը յիմարանում, որ վերջն այդպէս պէտք է անէր, հարցրեց զաւառապետը:

— Դեռ այդ ոչինչ, ծիծաղելին պսակուելուց յետոյ մարդ ու կնոջ գործերն էին. նշանուելու օրից մտել էր հարսնացուի տամարը, որ Իսկուհի անունը փոխել տայ Վասիլիսա և նորա հօր՝ Արշակի ա-

նունն էլ շինել տայ Ալէքսէյ: Քանի նշանած էին, աղաչանքներով էր ուզում համոզել, բայց պսակուելուց յետոյ բանը մեծացաւ, փոքր մնաց՝ ահագին անբաւականութիւն էր դուրս գալիս: Ոչինչ բանով հարսս թոյլ չը տուեց իւր անուան փոփոխութիւնը: Իսկուհի մը կըրտուել եմ, ասում էր, Իսկուհի էլ գերեզման եմ մտնելու: Վերջը մի տեսակ ընտանեկան խորհրդով այդ կրակը հանգստացրել ենք: Վճռել ենք, որ ամենքին էլ վարժեցնենք հարսիս տիկին կոչել: Եւ ինչպէս տեսնում ես՝ հարսս իւր կարգի կանանց մէջ միակ բացառութիւնն է, որ տիկին բառով է վերակոչուում:

— Ես այդ չը գիտէի, ինչպէս երեւում է՝ եղբայրդ սկզբումը շատ եռանդոտ է եղել:

— Ի՞նչ եռանդ, Գրիգոր Պետրովի՛չ, ինչպէս ասում են, զուլը հոպոպներով լիքն էր ո՛հ, Боже мой (Աստուած է՛հ), ի՞նչ նամակներ էր գրում, ի՞նչ փոթորիկներ էր բարձրացնում, ի՞նչ ցնորամիտ առաջարկութիւններ էր անում ինձ այնտեղից, смѣшно! (Ժիժաղելի է) ասում եմ настоящій фанфаронъ. (Կարարեալ Բէլե-նոլէի) то есть (այսինքն) օրական հինգ նամակ էր գրում:

— Թէ ի՞նչ, որպէս թէ...

— Գլխիս դայլի աւետարաններ էր կարդում, շարունակեց Մելինկովը, թէ լսում եմ, որ ինձ համար ուղարկած 150 մանէթը դու ժողովել ես մի չքաւոր ուսանողի անունով մի հայաբնակ քաղաքում, այն էլ կրկնապատիկն է եղել, կէսը քեզ համար ես վերցրել, միւս կէսն ինձ ես ուղարկել եւ գրել ես, թէ մի մասը քո արդար վաստակից եւ միւս մասը մեր հայրենական կալուածքի եկամտից ես ստացել, թէ ինձ տեղեկութիւններ են հասնում, որ դու վատ ճանապարհի վերայ ես կանգնած, կաշառակեր ես, ճնշող, հարստահարող ես, մատնիչ ես, անարժաններից կաշառք առնելով՝ ժողովրդի վերայ մոլորեցուցիչներ ես կարգում՝ արժանաւոր ղեկավարների փոխարէն, թէ վատ եւ անբարեբարոյ անձանց շրջանումն ես, ուղղուի՛ր, ասում է՝ մեր տան անուանը թքանք մի՛ լինիր եւ հազար ու մի սրանց նման կոյր պառաւի քարոզներ:

Ես, ի հարկէ, ըթիստակին ժպտում էի միայն:

Մէկ էլ դա ինձանից փող է խնդրում եւ ճանապարհ ընկնում, գալիս է. եւ ի՞նչ, լսում եմ, որ ամեն տեղ, ծանօթի եւ օտարի մօտ իմ ստուերի դէմէ կռուում, հայհոյում:

—Գետինը մտնի՛ Բալասանը, փշուի՛ Բալասանը, ես կը գնամ՝ եթէ իմ խորհուրդս չը լսի և իւր չարութիւններինց յետ չը կենայ, ազնիւ մարդ չը դառնայ, ես նրան բարեւ չեմ տալ։ Ո՛ր քաղաքը մտել է՝ զուռնայ փշելով՝ իմ օձիքինցն է ձաւար ժողովել (բաժնաւել)։

—Հա՛, այդ ես չեմ լսել, Վլադիմիր Նեստորի՛չ, զարմացական նշաններ արաւ գաւառապետը։

—Ականջ դի՛ր, Պետրովի՛չ, դա այդ քամներովն է դալիս, ես այստեղ դորա համար իւր ասած անբարեբարոնների շրջանում իւր նախկին պաշտօնն եմ ստեղծում. քեզ քաջ յայտնի է, որ նորա պաշտօնը առաջին անգամը մեր պարոնի մտնելով բացուեցաւ այն դիւանատանը. ճիշդ է, ծրագիրը կար, բայց բացուելն ես փութացնել տուի՝ բարեկամների եռանդալից աշխատութեամբ։

Յկաւ, իջաւ, առաջին եղբայրական համբուրի հետ առաջին խօսքն եղաւ ինձ կշտամբելը. — ես քեզանից վշտացած եմ, մեր ազգի անուընը խայտառակել ես։

—Թշնամու խօսքեր են, ասում եմ, ահա եկել ես, բարի աչքովդ տե՛ս, և ստուգի՛ր, յետոյ պատրաստ եմ խօսքդ լսելու։

—Հետաքրքիր է, Վլադիմիր Նեստորի՛չ, խնդրեմ պատմէ՛ք։

—Այո՛, դեռ հագուստը չը փոխած՝ ես սկսեցի հիմիկուայ յիմարին ծախած խօսքերս նորան էլ շոպլել, — բարձր ձգտումնի՛ր ազնուութի՛ւն, ժողովո՛ւրդ, ուսո՛ւմ, ստորին խաւե՛ր՝ սովորական ոճեր ու նախադասութիւններով դորա քաղցած ուղեղը լցրի։

Այդ յիմարը ձեռաց խօսքերս հալած իւղի տեղ ընդունեց, վեր թռաւ, նորից գրկեց ինձ ու սկսեց դատապարտել իմ մասին սուտ սուտ լուրեր տարածողներին, իրեն վրդովողներին։ Միւս օրն առանց երկար մտածելու՝ գրեց այնտեղ իւր ընկերներին, որ իբր թէ, ինձ վերայ ասուածները բոլորը չարալեզուների մտացածին զրպարտանքներ են։

—Попался несчастный! (Բախարդն է ընկել Թշուաւը)։

—Попался և այն ի՞նչպէս։ Դա, ի հարկէ, փող չունէր. սկզբներումը թող ևս չէի տալիս խնդրելու։ Ամեն առաւօտ քնած ժամանակը մտնում էի սենեակն և իմ ձեռքով կարմիր տասանոց թղթադրամը քսակը դնում։ Առաջին անգամը միայն զարմացաւ, թէ հրաշքով իւր քսակումը փող է երևեցել։ Միամտացրի, որ ես եմ

դրել՝ ձեռքին մխելու և ծխախոտի համար։—Ս'հ, ասաց. մարդկային հրեշաւոր տգիտութեան մեծն այդ անպիտան բոլոր գործածելն է, ես ոչ ծխում եմ և ոչ ծխողներին սիրում։

—Հիմա բերանիցը չի ձգում այդ ցանցառը՞։

—Համբերի՛ր։ Մի օր՝ առամն ցաւում է, ասաց. ծխախոտը ձեռքովս վառեցի և առջարկեցի ծխել, ծուխն առամի տակին պահել, Թէև մեծ դժուարութեամբ՝ բայց համաձայնեց։ Իմ բաղդից՝ ծուխը զօրաւոր ազդեցութիւն գործեց։ Այդ իմ պարզամիտս սկսաւ ոխանաններ կարդալ հրաշագործ ծխախոտի մասին։ Ես, ի հարկէ, այդքանն էի ցանկանում։ Նոր վարժուող ձեռ մտրուկի նման սկսեցի փոքր առ փոքր վարժեցնել. ձրի ծխախոտ՝ բարձր տեսակից՝ քսակումն անվաստակ փող՝ մէկի փոխարէն հինգն էր ծծում և փքուն փքուն բառեր ցրիւ տալով՝ քամիներ անում։

Պէտք է տեսնէիք, Գրիգոր Պետրովի՛չ, ի՞նչ ուստոստիւններ էր անում, երբ պաշտօնի անուն էի տալիս.—ի՞նչպէս. ինքը պէտք է մտնի նեխած մթնոլորտի մէջ, սեահողիների շրջա՞նը։ Լսել չէր ուզում, ականջները փակում էր, անկիւնից անկիւն էր փախչում, մանաւանդ կատաղում էր, երբ իւր ծառայակիցների անունն էր լսում։

—Անմեղ երեխայ։

—Կա՛ց, ասում եմ մտքումս։ Սկսում եմ դրա օրաթոշակը պակսեցնել, տասանոցի փոխարէն՝ հնգանոց, հետզհետէ երեքանոց, միանոց և մի օր էլ՝ բան չը կա։ Մոռացայ ասել, որ այդ ցանցառն իւր հաշիւները չէր հասկանում, և ի՞նչ հարկ կար, քանի որ իւր ասածով և իմ հաստատածով՝ փողը ձեռքի աղոտութիւն է, չարժէր ուշադարձութիւն անել. անմիտը տեսնում էր, որ տասանոցի մանրորդը քսակումը չէ և չէր էլ հետաքրքրուում, թէ ո՞ր է։

—Ի՞նչպէս թէ քսակումը չէ, հարցրեց զաւառապետը։

—Ո՞րտեղից կը լինէր, միշտ ես հանում էի. երեկոյեան անկողին մտնելու՝ քսակն անհոգ շարտում էր սեղանի վերայ, ես քնելուց յետոյ ներս էի գնում, դատարկում և մի կարմիր տասանոց փոխարէնը զետեղում, դուրս գալիս։ Նղբա՛յր, այդ խելքի պտուղը ոչ մի օր չը հետաքրքրուեց, թէ իւր փողերն ո՞ր էին։

Մի օր էլ, ինչպէս ասացի, ո՛չ ծխախոտ կայ և ո՛չ փող։ Չայն է տալիս ծառային և բարկանում.—ինչո՞ւ այստեղ ծխախոտ չը կայ։

— Որովհետև մեծ աղայի մօտ փող չը կայ, որ զնենք, ասում է նախապատրաստուած ծառան և աւելացնում է. այսօր իմ ձեռքը հարեանից մի մանէթ խնդրեց:

— Ի՞նչպէս, աչքերը չուելով՝ զարմացմամբ հարցնում է ծառային, դու ասում ես, որ եղբայրս փող չ'ունի:

— Ո՞րտեղից պէտք է ունենայ խեղճ մեծ աղան, խաղիւնայ (դըբաժ) հօ չէ՞ կտրում, կրկնում է սատանայ ծառան. քանի դուք եկել էք, օր ըստ օրէ պարտքի տակ է ընկնում, սրա՛նից, նրա՛նից վերցնում, ձեզ էր տալիս և հիմա ամենքը մերժում են:

— Ուրեմն ես մեծ ծանրութիւն եմ եղել քեզ համար, ասում է ինձ այդ օրուան մեր սովորականից աղքատիկ ճաշի վերայ:

— Ընդ հակառակն, պատասխանում եմ, քո եկած օրից ուրախութեանս սահման չը կայ, թշնամեացս լեզուները պապանձուել են, ինքդ աջ ու ձախ հարց ու փորձ ես անում և ստուգում, որ հակառակորդների մեքենաներ էին իմ դէմ իւրեանց տարածած լուրերը:

— Այդ թո՛ղ, եղբայ՛ր, վշտացած ընդհատում է ինձ, ես լսում եմ, որ դու պարտքեր ես անում իմ հաճոյքներէս համար:

— Զարե՛կ, ասում եմ, դորա վերայ խօսել: Թէպէտ քանի մի օր է անպիտանները զլանում են ինձ պարտք տալ և այն անկասկած չարակամներիս դրդմամբ, բայց ես առաջիկայ ծննդեան տօներին իմ պաշտօնատեղից հարիւր մանէթ պարգև պիտի ստանամ, ամենքին կը վճարեմ և քեզ համար էլ փոքր ինչ ծախսելու փող կը խնայեմ. դժուարն երկու շաբաթի չափ է: Համբերի՛ր, մի տեսակ կառավարուի՛ր՝ յետոյ:

— Ասում ես՝ կառավարուի՛ր, ներս է գալիս պարոն եղբայրս միւս օրն ինձ մօտ, ի՛նչ անեմ, ծխախոտ չ'ունեմ, թերատ թափածներս երեկոյեան ժողովեցի կառավարուեցի, իսկ այսօր դժուածի պէս ծըխել եմ ցանկանում և չ'ունեմ:

— Համբերենք, ասում եմ, ես ևս չ'ունեմ, անպիտան վաճառողն էլ մի քանի մանէթ պարտականութեանս պատճառաւ ապառիկ տալը մերժում է:

— Եւ մի՞թէ որ և իցէ գործ չեմ կարող ես կատարել, հարցնում է ինձ յուսահատութեան զազաթնակէտումը, մի ծխախոտի գի՛ն ևս չեմ կարող վաստակել:

—Մի տեղ միայն կայ պաշտօնի մտնելու, ասում եմ, բայց փտած մթնոլորտի մէջ չէի ցանկանալ քո մաքուր և լուսաւոր միտքը պղտորել:

Յետոյ առաջարկում եմ խելքի բուռն սիրելոյս իւր համար նախապատրաստած տեղը, ուր եթէ խօսք կը տայ չը տողորուիլ շրջապատողների փչացած բնաւորով թիւններով, ապա ինքը վաղուանից կարող է շարունակել:

—Երեսնայո՞ւ եմ, ի՞նչ է, վիրաւորուած պատասխանեց եղբայրս, փորձանաց բովի մէջ է զտուում ոսկին ուրիշ խառնուրդներից:—Եւ որ գլխաւորն է, շարունակում է նա, ես յոյս ունիմ անձնական ազնուութիւնով օրինակ հանդիսանալ այդ սեւամաղձ և սեւահոգիներին՝ դառնալու դէպի իւրեանց կորցրած ճշմարտութեան ճանապարհը:

—Եւ որ գլխաւորն է, կրկնում եմ իւր խօսքերը, ես առաւելապէս ցանկանում եմ քո այնտեղ մտնելը, որպէսզի և այնտեղի մասին փարատես քո թիւր կարծիքներդ՝ ինչպէս արիւր իմ վերաբերութեամբ. իսկ մեր մեծը, ի պատիւ իմ, քո երեք ամսականդ այս գլխից է խոստանում վճարել՝ իբրեւ նոր մարդի:

—Մտնե՛լ, անպատճա՛ռ մտնել, շեշտեց եղբայրս, ճի՛շդ է, ես անպատճառ դադարներ եմ կազմել ձեր պաշտօնակիցների և մանաւանդ ձեր գլխաւորի դէմ, խոշոր խոշոր յանցանքներ եմ լսել, բայց այսօրուանից սկսում եմ համոզուել իմ ականաց սխալանացս վերայ:

—Այո՛, այո՛, հաստատում եմ ես և միւս օրը ոտնամուտը շքնորհաւորում 225 կլորիկ մանէթներով՝ իբրեւ թէ մեր գանձապետից ստացած և ի հաշիւ իւր ստորագրած:

—Մնացեալն աւելորդ է, ընդհատեց Վլադիմիր Նեստորիչի երկար ու ձիգ պատմութիւնը գաւառապետը, այնուհետեւ ես քո եղբորդ քեզանից լաւ եմ ուսումնասիրել, թէ նա ի՞նչ պտուղ է. այժմ նա անպիտանութիւնով քեզանից ամեն բանում երկու աստիճան յառաջ է գնացել, դու ողորմութիւն ես, վաղն Աստուած հեռու տանի, քո թշնամին չ'ընկնի նրա որոգայթների մէջ:

—Ճի՛շդ եղբորս նման է այժմեան գնացող մեր ցանցաւ Սմբատը. միամիտ ողորմելի՛, դեռ քամիք են գլխումը բզզում, վզզում, դեռ նոր է շնորհ բերել, դեռ հայրենական դառը վաստակը ջուրը գցելու օրերն են. թո՛ղ անի, թո՛ղ ժողովուրդ ուսումնասիրէ, դեռ սպասե՛ք

մի քանի ժամանակ, եթէ դա էլ չը մտաւ փորձանաց բովի մէջ՝ իմ եղբոր նման ոսկի դուրս դալու, այն ժամանակը մենք կը մաքրենք մեր աշխարհքն այգիպիսի ցաւերից. կամ այնպէս կ'անենք, որ ինքը կը խրտնի, պոչը տնկած՝ մին կը փախչի, կամ վաղի մեղաւորի նման, որ չէր կամենում զժողք մանել, գլխին վէր հատելով կը գլորենք անդունդ և կամ կը կակղի, կուտի, և, ինչպէս առաջն ասում է, եկել է մեր մէջէն (անասաւ), կը սովորի մեր փէշէն (արհեստ)։

—Ը՛հ, օ՛Ֆ, փնչացրեց Մելնիկովը, այդպէսների ոխերիմն եմ, դրանք մեր անունը մեռցնողն են, դրանցից մէկն էլ մեր գիւղումը կայ, թող՝ ես դաւաճան անուն տանեմ, միայն թէ այդ երկաթի ձուաներ ածող նոր նոր հաւերի արմատը կտրեմ։

—Ո՛ւմ մասին է խօսքդ, հարցրեց զաւառապետը, մի Գոմշակերեան ունէինք, գլուխը խաշեցիր։

—Նրանից աւելի վտանգաւոր Սիսակն է, Գրիգոր Պետրովի՛չ, եթէ չեմ մեռնիլ, նա էլ Արտօյի հացը կուտի։

Վլադիմիր Նեստորիւի շարունակութեանը վերջ տուեց զաւառապետի ամուսինը, որ տուն եկաւ, ողջունեց և նորա թիւը մանելով՝ ասաց.

—Հերիք է, շատ խօսելով կատիկդ չորացաւ, ձեր ձայնը չէր թողնում իմ գառնուկին օրօրոցումը հանդատանալ, հիմա զնանք մի կ'ըզայ օղիով թաց անենք կոկորդղ։

ԺԸ.

ՏԱՆՈՒՏԵՐ ԽՈՒԴՕՆ

Տանուտէր Խուրճն երկու-երեք շաբաթ է պաշտօնի մէջ է իւր ընկեր սուղիաների հետ. նա ամենքին տակն է կոխել. բարակ կարմիր թւլիսի փայտի ճիւղտը ձեռքն է առել, տանուտէրական մ'եղալը պարանոցից կախել, շղթայն երկեցնում է, իսկ մեղալը դեղնագոյն ուղտի բրդից չուխայի վերնածոցումը թազցրած՝ գիւղի էս գլխից մտնում, միւս ծայրից դուրս է դալիս։

Խուրճոյի առաջին գործն եղաւ դատարանը կարգի բերել։ Գեղաւարական օրինադրքի կանոններին համաձայն՝ տանուտէրը դատարանի վճիռների կատար ածողն է միայն, իսկ նա՝ իւր քամակին կանգնած

Հովանաւորողի ուժով՝ ամենից յառաջ իւր բռան մէջ ժողովեց դատաւորներին:

Խուզօն բազմած է մի հողայատակ շինութեան մէջ՝ սեղանի ճակատին, նորա աջ կողմից շատ մօտ նստած է գրադիր Վանեցին. սեղանի աջ և ձախ երկայնութեամբը դատաւորներն են երկայն իշոտ-նուկ ասած նստարանի վերայ կկգած, սեղանի վերայ անկարգ անկանոն սփռուած են մի քանի թղթեր, երկու մատեան և կիսաբաց գիւղական օրինատետրը:

Մինչև այսօր դատարան նստում էին գործից ազատ օրերը. իսկ հիմա տանուտէր Խուզօյի նոր տնօրէնութեամբ շաբաթն երեք անգամ դատարան կայ և միշտ բողոքաւորներն անպակաս են:

Սենեակը լիքն է գիւղացիներով:

— Ո՛վ զանգատ ունի՝ յառաջ գայ, ձայն է տալիս գրադիրը և ահա մօտենում է մէկն և իւր տրտունջը յայտնում:

— Դու մեղաւոր ես, կամ գլուխը քա՛րն է տուել քո հակառակորդը, գոռում է Խուզօն և խելքի կտրած վճիռը դնում ու հրամայում գիւղական գրադիրն՝ զրեւ ու առաջարկել դատաւորներին ստորագրելու:

Դատաւորներն անխօս և հլու հպատակ են Խուզօյին: Սկզբներումը գրադիրը ծածուկ, աշկարայ մի քանի անգամ օրէնքի տառը լինեցնելով Խուզօյին՝ հասկացրեց իւր ապօրինի վճիռները, բայց նա շան տեղ չը դրեց իւր Մենտորին:

— Շատ մի՛ դուրս տալ, ասում է տանուտէրը, առաջնորդը ես եմ, բակէն խաշած եմ ցան ում, ես քեզ հրամայում եմ պիտու լուծիւնդ անես, ինչ խելք չը սովորցնես, թէ չէ պոչդ կը խուզեմ, լախտներդ կատուի պէս ուելո՞ւ տուած՝ բոբիկ ոտով մինչև Վան մին կը փախցնեմ:

Վանեցին ծործորակը քորեց ու ձայնը փորը քցեց:

— Ձեր ոտք մեր գլխէն առաւել կը հասնայ, արդարութիւն ձեր բերանով կը յաղթանակէ, շողոքորթեց նա և տաղ արեց:

Խուզօն միայն դատարանումը չէ վճիռ կտրում. ո՛ր փողոցումը կ'ուզես, ի՛նչ քունջ ու պոռճախում ասես՝ նա է բուսնում: Էնքան լինի, որ լսեց, թէ մի տան մէջ երկու եղբայր իրար սառը խօսքեր են ասում, մարդ ու կին մի ընտանեկան խնդրում անհամաձայն են

գտնուում, մէկի անասունը հարեանի բաժն է մտել, մեր շունը ձեր կտերը հաշացել է՝ վերջացաւ. յանկարծ կամ փայտը հեռուից վրէժ թափ տալով՝ ինքն է անձամբ յարձակուում կատարի դայլի աչքերով, կամ թէ զգիրն ու եասավուլն երկուսը միասին եկան, առանց ալլ և ալլութեան քեզ քարշ տուին տանուտէրի դիմաց և աճն ժամանակը վա՛յ քո օրին. խոհեմութիւնը պահանջում է լուել, ապա թէ ոչ, կակուղ թբլխին թիկունքիդ շամփրի նման երկան, շերտեր կը թողու:

Սակաւ մարդիկ մնացին գիւղումը, որոնց փողը չը մտաւ կարճ միջոցում Խուղօյի գրպանը. արդար ես, թէ մեղաւոր, միւսնոյն է, դու է՛լ, քո հակառակորդն է՛լ պարտական էք տալ. հերթը քո՛նն է՛, թէ ուրիշինը, քո գործը չէ քննելը, դու լռիկ մնջիկ մի մարդի օրավարձ տուր, կամ զնա՛ արքունի կոռ ու բէգառը քաշելու. կարեւորութիւն և պահանջ կայ, կամ ոչ՝ քո հարցնելիքը չէ. տանուտէրը հրամայում է ձիդ հեծնել, սայլդ լծել, կամ հետեակ զնալ մի տեղից միւս տեղը զինուորական պաշար տեղափոխելու, թուղթ տանելու, մեծաւորի ուղեկցելու և այլն:

Ի՞նչ անելու է, առաւել լաւ է 40, 50 կոպէկ վճարել, քարէ քար, սարէ սար չ՛ընկնել, քան թէ զգիր եասավուլի անպատկառ հայհոյանքներին և տանուտէրի մահակներին ենթարկուիլ, քան թէ պատիւդ ոտնատակ անել և բանտումը մի օր փակուիլ:

Մի քանի հոգի միայն ազատ էին պրծել Խուղօյի հալածանքներից. չը հաշուած դատաւորներին, իւր մերձաւորներին ու Վանեցի գրազդին՝ նոքա էին Մելիք-Բադալն և Սիսակը:

— Դրանք բռնումն հուպ տուած են, դեռ դրանց համար պահած ա, չեմ շտապում, ա՛խ էր քաշում մի երեկոյ Վանեցու մօտ Խուղօն. փորս եփ ա դալիս, որ չեմ կարում ճանգա քցել Գոմշակերի թոռանը—մեր աղայ Արտեմ Սէրգեւիլիչին: Ասենք հոգին հանել ենք, ունեցած չունեցածը փեշատի (կնի*) տակ ենք դրել, բայց ինքը նախըւանում ընկած՝ օխտն օրուան ճամփայ հեռու ա, ինքը պտի ձեռս ընկնի, որ օրը մէջ ծակը կոխեմ (բանասերէլ), խեղդեմ, հոգին կատիկը (կնիար) թուցնեմ:

— Դուք այնքան բարի գտնուած էք սակայն, որ Գոմշակերեանի եղբայր մանրալաճառ Պետրոս շարունակ ձեր ստուերին դէմ կը տըր-

տընջաց, իւր եղբօր վրէժ ձեզնէ առնել կը սպառնայ և դուք ազատ թոյլ կուտաք զնա իւր փօքրիկ խանութով գիւղ կեղեքել, համեստ պատասխանեց գրագիրը:

—Շաբաթ չի անցկենալ, որ ես նրան շտապի տակ չը քցեմ, կող ու բեզեառ չառնեմ. էլ ի՞նչ անեմ, մարդը գիւղի ա (հա) տալիս՝ առ ու սուր ա անում, հօ չե՞մ կարող դուքանը փակել, զարմացաւ տանուտէրը:

—Սակայն օրինազանց միշտ կարելի է պատժել, եթէ ձեր բարեսրտութիւն թոյլատրէ զձեզ:

—Ախար ի՞նչ դռնով, մտամոլոր հարցրեց Խուղօն:

—Բաւական է, եթէ մի հատ երիզ քակած ծխախոտի փաթեթ գտնաք խանութին մէջ, այդ ինքնին մաքսանենդութիւն է:

—Պէտօն էն շունն ա, որ բաց արած պապիրոսի պաչկէք պահէ:

—Մենք երեկ մեր ձեռքով չորս հինգ հատ քակեցինք և յետքի կողմը թաղուցինք, երբ ինք տաճկին փշատ կը վաճառէր, աչքով արեց Գնթունին:

—Հա՞, բա՞ թող ինք բացուէ, ուրախութիւնից ձխաց տանուտէր Խուղօն:

Լոյս չը բացուեց, սե ու մութ բացուեց Արտեմ Սերգէյիչի եղբայր Պէտոյի գլխին:

Կիսազաղը ձեռքին չիթը չափում էր յաճախորդի համար, որ տանուտէր Խուղօն իւր դատաւորներով, գրագրով ու զգիր-եասավուլով տուն մտաւ, յառաջ գնաց դէպի Գնթունու աչքի պոչով ցոյց տուած ապրանքի շարքը, քրքրեց ծխախոտները, ջոկեց նրանց միջից տասնի չափ բաց արած փաթեթներ և բարձր ձայնով ասաց.

—Թագաւորի խաղինին խէթ մտիկ տուողին օրէնքը պատժում ա, դու բաց պաչկէքանցից (փաթեթ) հատով պապիրոսներ ես ծախել. էս օրուանից դուքանդ փէչատում եմ (չիքել), մինչև աքցի զնի չի նովնիկի (հախառեք) և սլէստչու (հնէլ) գալը:

—Պապիրոսի պաչկէքն իրաւունք ունիս փէչատելու և պրտակօլ (արչառագրաւիւն) անելու, մէջ խառնուեց յաճախորդը, բաց դուքանի վրայ փէչատ դնելու՝ ոչ:

—Ընչանք ե՞րբ ֆահրատի փուշ դառնաս, առաջիս ցցուես, դուզ ճամրիիս քար շաղ տաս, բորբոքուած յարձակուեց տանուտէր Խուղօն ճշմարտախօս մարդի վերայ և ձեռքի թթխի կակուղ ճիպոտն անզգուշաբար վրայ բերեց նորա կրծքին կախած ոսկի մեղալին, որ ճիպոտի ծայրը երեսախառն դիպաւ աչքի աղբիւրականը և արիւնը շուտաց ինչպէս շաղուանի խողովակից:

—Այ մարդիկ, վկայ կացէք, դարձաւ վիրաւորը դէպի խանութի առաջին ժողոված հասարակութիւնը. Մելիք-Բաղալն օր ծերութեան՝ ոսկի մեղալը դոշին՝ հարամկերի աման լպտող Խուղօցի ձեռքով ծեծ կերաւ. փոշիմանողի (պղծապաղ) մէրը տղայ բերի:

—Ձեռիդը եկածը չը խնայե՛ս, հեռացող Մելիքի քամակից ճիպոտը ձօձեց տանուտէր Խուղօն և Գոմշակերենց Պէտօցի դուքանը փէշատեց:

Յաճախորդը Մելիք-Բաղալն էր:

ԺԹ.

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱԲԱՆՆԵՐ

Երեկոյ է. տանուտէր Խուղօցի վերնաշարկումը բոլորակ բարձին թիկնած է մեծ տախտի երկայնութեամբ մի կարճահասակ, թխադէմ և շիլ պարոն. նա օտարական հիւր է: Անծանօթի հագուստը մի խառնուրդ է հին և նոր տարազի. գաւառական քաղաքի թերուս եւրոպական դերձակի կարած սև սերթուկի տակին երևում է հայաստանցի նորահարսի պողոճնցով բամբակած կինամոնազոյն արխալուղը. նորա գլխին դրած ռուս մոլժիկի մահուղեայ դոռակին հակասում են տախտի առաջին դրուած սև սեկի կօշիկներն ու ոտքերի խորասանու նշանկար գուլպէքը. նորա մէջքը պնդող արծաթապատ փոկէ զօտին անհամբերաշիւ է կապտագոյն կիսազինուորական անդրաւարտիկին. մի խօսքով՝ պարոնի մէջ ակնյայտնի նկատուում էր համեստ արհեստաւորի շրջանից տեղական աղաների, կամ ծառայողների դասակարգին հասնելու զգալի ձգտումն:

Օտարականը միայն չէր. նա երբեմն երբեմն գլխի ծանր շարժումներով, կամ բացասական նշաններով իւր հաւանութիւնը, կամ

տհաճութիւնն էր արտայայտում իւր ոտքերի մօտ տախտին նստած խօսակցին:

—Այս րոպէին, ասաց հիւրը և վեր կացաւ, մօտեցաւ սենեկի միւս անկիւնումը դրած ճանապարհորդական խուրջին կոշուած պայուսակին և հանեց նորա միջից մի կապոց:

Հիմա նա անծանօթ անձնաւորութիւն չէ. իւր կաղ ոտքն իրեն մատնեց, նա հանրահռչակ փաստաբան Չոլախ Յարութիւն գիւղական աղվակատն է:

Պարոն Յարութիւնն իւր կապոցով եկաւ նստեց տեղը, քակեց փաթեթը և տախտի վերայ փռեց նորա միջի առարկայքը, որ ոչ այլ ինչ էին, եթէ ոչ մի քանի թերթ հասարակ թուղթ, մի երկու կարած գործնական մատեաններ և մի հաստ ու կարճ գոյնզգոյն շերտաւոր կազմած գիրք:

—Սա՛ կը խօսի, սա՛, տանուտէր Խուղօ՞, ինքնապարծութեամբ երեք անգամ ձեռքով զարկեց փակած գրքին Չոլախ Յարութիւնը և բաց արաւ գիրքը. տեսնենք դեռ ի՞նչ է ասում զաւկօնը՝ մեղալաւորին ծեծելու համար՝ յետոյ մեր չանգալները քցենք չորս կողմից:

—Բաց ասեմ, ոչ ամաչեմ, պարոն Յարութիւն, ծեծել եմ, սուտ չի, հէնց տուի ճիպտով, որ ծծի վրայ կախ ընկած ոսկի մեղալի զնգոցը քո Մելիք-Բաղալի կնկայ ականջը հասաւ՝ գլուխը խմորի թունդիրը կոխած ժամանակ, աչքի արիւնը օխտը դադ շկրկի էր տալիս, ափսո՛ս, որ միանգամից պիպիկը չը պլխաց (չը պոպոտանայ), որ լուսաւորուէր (հաւանաւ), վերջանար, չը թաղցրեց տանուտէր Խուղօն:

—Да братъ! դժուար է, զաւկօնը շատ ստրօգի է, (խիստ է), ծանր ծանր գլուխը շարժեց փաստաբանը: Բայց այնումդ մի՛ քցիլ, տանուտէր, ես ողջ լինեմ քեզ համար. հինգ այնչափ էլ ծեծած լինէիր, կը մարսէիր, էնքան լինի՝ էս գիւղից լօնդի Բարանովի ոտը կտրես, իմ կլիենտներս (ծիւր») նրա ճանգը չը քցես:

—Եդ ի՛մ շինքին, էսպէս ոտը կտրեմ ես գեղիցը, որ շուաքը չ'երևայ. էն վախտը քանի կարաս՝ ծոցդ տռզացրու թուղթ փողի ծալքերով. ա՛յ, հէնց հիմի որտեղ որ ա, մի դմպռճիկ կարմրախէտ ձուկը թօռը կ'ընկնի: Հոգս մի՛ անի, դու քանի կուզես՝ հուպ տո՛ւր, նրա խօսքերից սիրտդ չը պակսի, տեղը կայ. ինչքան փող պէտք

գայ՝ մեր Բալասան աղի քիսէն սաղ ընի, մի թղթի կտոր ա, կը գրիլ տանք ու փողերը քո ջէբը կը լցնենք:

— Սողոմն էս տեղ ա, ներս մտաւ և յայտնեց գզիրը:

— Կանչի՛ր, հրամայեց տանուտէրը:

Ձուլիս Յարուծիւնը շտապեց կրկին թիկնել բարձի վերայ և յօնքերը ժողոված՝ քիթը կախած և աչքի բիբերը սեղմած՝ առաստաղին նայել. կարծես խորիմաստ փիլիսոփայութիւնով ուզում էր տան թանձր ծածկի միջով թափանցել երկնից համաստեղութեան դաղտնիքը զննելու. նա արժան անգամ չը համարեց գէթ մի ակնարկ ձգել ներս մտնող գիւղացի երիտասարդի խոնարհ երկրպագութեանը. նա, ինչպէս ասում են, վերացել էր և իւր ոտքի տակը չէր տեսնում:

— Աղա՛, փուշ կենդանի Սողոմ՛, ցածր և ակնածական ձայնով ու հնչումով ասաց ներս եկողին տանուտէրը, էդ ի՞նչ հալի (դրոսեմֆ) ես տուն գալիս մի պատուաւոր աղայ մարդի առաջ, կարծես թթի դշերին (Լուչան) վախացնելու համար թթենոնց վրայ դրած հին շորերից ճղքան վրայ հագցրած ուլուղ ընիս. չես կարում մի քիչ շնորհքով, չէնքով հագնուի՛ր:

— Գլխի՛դ մեռնիմ, տանուտէ՛ր, քեզ յայտնի չի՞ իմ աֆալը (դրոսեմֆ). հէնց կարողացանք պատիկներին չ՛ուչիկ ու փոփոփու (Կոփուս և Կեփուս) հասցնիլ, որ մեր գլխի հոգան էլ քաշե՛նք:

— Ընչի՞, դեռ եկամուտդ չես ծախե՞ր:

— Ի՞նչքան մասիլ (թէթ) ունիմ ինձ, որ ի՛նչ փուշ հանի իմ մատիցը. ջհանդամի էն գլխին կորած երկու տախտակ բաղ ունինք, որ դեռ հաւողը ջուր՝ չընկած՝ չը չալած (Թէթուս լինել), որը ծրտերն են կտցահարում, որը թուրք ու շուն ա տանում. մի կալատեղի չափ հող ունինք՝ էնքան չի բերում, որ եկող տարուայ սերմացու վեր ունինք, դառը քրտնքով, ատամներս հուպ տալով՝ մի տեսակ ծէրը ծէրին անջախ ենք հասցնում, էլ ո՞րտեղից հագուստի քամակիցն ընկնիմ:

— Հիմի որ ես քեզ հարստացնեմ, էս գիւղի առաջաւոր մարդկանց շարքումը կարգին համփայ շինեմ, ինձ ի՞նչ ես տալիս, ձեռս պաշո՞ւմ ես:

— Ձեռդ չի՛ ոտդ էլ կը լիզեմ. բաց դու հօ՛ւ Աստուած չե՞ս:

որ բռնով հողը վերցնես, ոսկի շինես, գոգս լցնես. մեր ճակատին ըսէնց ա գրուած՝ էսպէս էլ պէտք ա ըլնենք:

—Հանաք չեմ անում, քո արևը, Սողոմ, մեղքս զալիս ես, ես ուզում եմ քեզ ձեռիս տալն առնեմ. ասում ա՝ «մի առումով որ մի ժամանակ ջուր ա գնացել, էլի կերթաց»։ Քո լիսահոգի հէրդ էս զեղի սներից մինն էր, առաջին համփէն էր. բայց քեզ պարտական են քո մօտ բարեկամներդ, որ դու որք մնացիր, նրանք քեզ զրկեցին ու ահագին կարողութիւնը փորերը քաշեցին:

—Էլածն էլել, անց ա կացել, տանուտէ՛ր, էլ հին դարմանը քամու տալն ի՞նչ կ'անենք:

—Էս կ'անենք, որ ես կ'ընկնեմ էս փիլիսոփայ աղայ մարդի ոտները, (տանուտէրն աչքով ցոյց տուեց Ձուխի Յարութիւնին) կը խնդրեմ, կը պաղատեմ, ձեռդ սրա փէշը կը տամ, Պետրոսենց Գալօցի աժդհայ (ահագին) բաղը, որ վէր ա կոխել ուտում, յետ խլիլ կը տամ ու իր տիրոնջը կ'արժանացնեմ:

—Ի՞նչ ես հրամանք անում, տանուտէ՛ր, երկնքիցը կէծակ (չայծառ) կը տրաքի գլխիս. Գալ-ափունի դառը քրտինքն ինձ ո՞վ հալալ կանի: Էս օրուայ պէս միտս ա զալիս, ես տասը-տասնումէլ տարեկան հօտաղ երեխայ էի, որ ողորմածիկ քեռիս հօրս պարտքի տեղակ ծախեց. դեռ նոր երկու տարէն տնկած բաղ էր, թփերն էլ հետը պոկէիր՝ մի քթոց հաւող չէր հաւաքուել: Խեղճ Գալ-ափուն ջանը քանդեց, բէջարեց (ճախել), բաղ հասցրեց, որ ես էս օր գնամ նրա հասած տղամարդ մլքի գլխին ցցուեմ, թէ մի ժամանակ մերն ա էլե՛ր. Աստուած մի՛ արասցէ, իր մօր կաթի պէս իրան անուշ ըլնի:

—Աղա՛, շաշ հայվարա՛յ (ափէս), օրէնքն ա հասցնում, դու հօ գօռով չե՞ս խլում, քո հէրենական կայանքն ես յետ առնում, հօ ուրիշի մլքին չե՞ս տէր կանգնում:

—Ձէ՛, տանուտէր ջա՛ն, իմ խելքս ջուր չի խմում էդ տեսակ օրէնքից. ոնց որ տեսնում եմ, դու ուրիշ հրամանք ունիս անելու, պտի ասես, հիմի հանաք ես անում հետս, կամ իշիտեղ ես դնում. բայց չէ՞ որ մենք էլ հացակեր ենք:

—Ձէ՛, իմ որդոնց ա՛րևը, ո՛չ հանաք կայ խօսքերումս, ո՛չ չանաք (չլահաստ). թէ չես աւատում, թո՛ղ աղայ Յարութիւնը գլխումդ

մի մին հալի, հասկացնի. փառք Աստծու, ինքն ա Երևանայ հողի (հահահի) առաջին զաւոնադէտ (օրէնսգէտ) աղվակաւոր:

Վերջին խօսքերը Խուզօն բարձրաձայն շեշտում էր:

Ձղախ Թարութիւնն առանց գծադրութիւնը փոխելու, մի հայեցք ձգեց Սողոմի երեսին, մի արհամարհական ժպիտ խաղացրեց շրթունքի վերայ և աչքի կոպով ոտից զլուխ դիտում էր իւր դիմացը կանգնած մոլորուած մարդանման կենդանւոյն:

— Աղա՛յ Թարութիւն, սկսեց Խուզօն, սա իմ ասած տղէն ա, ինքը շատ պատուական հողի (հիշ) ա, երեք տարի ա՛ պսակուած ա, երեք երեխայ ունի, իր հօր ապրանքն ուրիշներն վէր են կոխել, ուտում ու իր քորփէքը (հանդուհ) թունդիրն ածես, էրես՝ շորահոտ չի գալ: Նս սրան խորհուրդ եմ տալիս, քո փէշը բռնիլ, մի քանի ամիս իր հօր մէքին տիրանալ. սա հէնց կարծում ա, թէ իրա վրայ ծիծաղում եմ, խնդրեմ, սա խեղճ գեղըցի անգէտների մինն ա, հրամանքդ սրան զլխի քցես բանի էութիւնը:

Փիլիսոփայ փաստաբանն ինքնագոհ ժպիտով սկսեց մատները խաղացնել առաջին ընկած շերտաւոր օրինադրքի կազմի վերայ և հետևեալ պատասխանը տուեց.

— Կերևի մեր եղբայրը մի պրօստօյ մուժիկ (հասարակ սոսիկ) է, զաւոնի ստատիքանցից (օրէնքի յօդաւածներէ) տեղեկութիւն չունի, ապա թէ ոչ՝ խելօք մարդն իր դախօդից (օգտից) չէր փախչիլ. զաւոնն ինքն է պաշտպանում որբերին ու նետովերշնօլէտնիքանցը (անշտփահառ): Նս, ի հարկէ, կարիք չ'ունիմ զլիացաւանքի մէջ մտնել, ժամանակս էլ չի ներում էդպէս պրօստօյ (չնչէն) գործերը վերցնել, գիշեր ցերեկ պարապած եմ, գիշերները պրօշէնիքըն ու զաւեալլենիքն (խոբիք և ղեկացումն) եմ պատրաստում, ցերեկը սդերումն եմ զաշէիշէատ անում (դադարաններումը պաշտպանել): Բայց որ ինքդ, տանուտէր Խուզալէրդի՛, ինձանից սովէտ (խորհուրդ) ես հարցնում՝ կասեմ, գիտեցողը չը զիտեցողին պարտական է. ես տեսնում եմ, որ դու բարեսիրտ տանուտէր ես, չես ուզում, որ քո ժողովրդի մէջ անիրաւութիւններ կատարուին: Լօի՛ր ուրեմն, եթէ ինչպէս ականջովս ընկաւ ձեր խօսելու ժամանակը՝ այս եղբայրը 10 տարեկան մանուկ է եղել, երբ քեռու ձեռքով սրա այգին ծախուել է, սա կարող է այժմ իւր հայրենական անշարժ

կայուածքը յետ ստանալ: Հարկաւոր է մե տրիչ սկի սվիդէ տեւը ստ-
ւիօ (ծննդաւան Վիայանա) ձեռք բերել. դժուար չի, կոնսիստորի չլէն-
ներին (անդամ) կամ սեկրետարին (ապենտադի) մի քանի շահի,
կամ մի գլուխ շաքար ուտացրիր, 30 տարեկանը տասը կը շինեն:
Երբ որ այդ վիայականը ձեռքիդ ունեցար, կայքիդ էլ կը տիրանաս,
Ծախուած օրից մինչեւ այս օրուայ դախօդին (եկամաք) էլ հետը. թէ
որ չ'անեմ, աջ ձեռս կը կտրեմ, սգի մէջ տեղը՝ չլէններին (անդամ)
առաջին դէն կը ձգեմ ու դուս կը դամ, որ իմ ոտս սգի դռնովը
միւս անգամ ներս չը մտնի:

— Եդ ասա՛ է', աղայ Յարութիւն, մի լաւ հասկացրո՛ւ էս ան-
պող անասունին, արի՛ ու սրա պէսներին լաւութիւն ցանկացի. ծա-
մում ես, բերաններն ես դնում՝ չեն ուզում կուլ տալ, կամենում են՝
որ մատով ներքեւ խցկենք, արդարացաւ տանուտէրը:

— Այ ձեր գլխին մեռնեմ, ուսերը վեր քաշեց Սողոմը, ախա՛ր
մին՝ որ մեր բաղը հօրս պարտքի տեղակա ծախուել, մէկ էլ՝ որ
նաչար Գալ-ափուռն իր մատների միւր կերելա, ընչանք հասցրել ա.
էդ ո՞ր զակօնը կարաց հալալ աշխատանքին խէթ աչքով մտիկ
տալ:

— Այդ բոլորը ոչինչ, սիրելի եղբայր Սողոմն, նախ՝ այդ պա-
րոն Գալուստը զակօնի ստատիայի դէմէ գնացել՝ մեղաւոր է.
նորան ասած էր, որ իրաւունք չ'ունի նեսով բերշենօլէտնի մա-
նուկի ապրանքին մօտ գնալու, ի՞նչ ասնովանիա (էկամաք) ու-
նէր չը լսելու, և երկրորդ՝ որքնա քո այգու դախօդն է կերել. ուրեմն
դու իրաւունք ունիս առանց մեծ փող մսխելու՝ կայքին տիրանալ:

— Գալ-ափուռն օրէնքն ի՞նչ էր հասկանում:

— Ե՛... սիրելի՛ս, ամեն մի թաղաւորի հպատակ պարտական է
օրէնքը գիտենալ, դու այդ խօսքով մեղանշեցիր, մէկ անգամ բերա-
նիցդ հանեցիր, միւս անգամ դուրս չը թողնես ուրիշի մօտ,
թէ չէ փորձանքի մէջ կ'ընկնես. քեզ խղճում եմ, մեր տանուտէրի բա-
րեկամն ես, թէ չէ իսկոյն պօտօկօլ կը կազմէի և դու կը կորչէիր:

— Բաշխիր, աղայ Յարութիւն, չը լսելու դի՛ր, գլուխը քարը
տուեց, միջնորդեց տանուտէրը և դարձաւ Սողոմին—տօ աւանա՛կ, իշի
քուռա՛կ, դու թաղաւորի աղվակատի մօտ թաղաւորի օրէնքին չես
հաւանօւմ. հիմի վեր կենա՛մ կաշի-մաշիդ պոկեմ:

—Բաշխի՛, աղայ ջա՛ն, ես մեղայ Աստծու, վիզը թեքեց Սողոմոնը:

—Այդ ոչի՛նչ, ես անյիշար հայ մարդեմ, դու այժմ կարճ կապիր, եթէ չես ցանկանում քո սեպհական այգիդ յետ ստանալ, քո կամքդ է, գնա՛, իսկ եթէ յօժար ես, կարող ես մի քանի մարկայ (դրոշմանիշ) առնելով՝ իմ ձեռքովս կարճ միջոցից մի պատուական այգու տէր դառնալ:

Տղան ծործորակը քերեց, նա մտածմանց մէջ ընկաւ՝ աչքերն աննպատակ յառելով յիմար ոչխարի նման:

—Դէ ի՞նչ ես կմկմում, գեադա՛յ (դող), մօրքողլի՛ (Տօթաբէր), աղայ Յարութիւնին պապէրնի (Երաշխաստ) շինում ես, որ քեզ ձեռաց էս գեղի համփէքանց շարքումը խառնի. թէ չէ ասեմ ախտը (արջանագրութիւն) գրի, ընչանք Սիբիր մին քշի, կիսահեգնօրէն, կիսասպառնալից հարցրեց տանուտէրը Սողոմոն:

—Քո կամքն ա:

—Դէ արի՛, բալամ՝ (լտաւն), արի՛ աղայ Յարութիւնի ոտը պաչի, հարցրո՛ւ ի՞նչքան մարկի փող կը հարկաւորի, գնա՛ բեր, թո՛ղ հգուց էս մարդն երեսին խաչ հանի ու գործիդ ձեռք տայ:

—Առ այժմ դեռ 20 մանէթից աւել պէտք չ'ունինք, հարկաւոր է առաջ միւրովոյ սդումը (հաշտարար տրեւն) պօշլին (ժափ) տամ, թղթի փող տամ, յետոյ երբ որ գործն օկրուածնօյ սուդը (նահանգական դատարան) կը մտնի, այնտեղ էլ մի չնչին բանով գլուխ կը բերենք, ապահովացրեց փաստաբանը:

Սողոմը նորից գլուխը քերեց և վախժախելով՝ տանուտէրի աչքերին նայեց:

—Հասկացայ, գլուխը շարժեց տանուտէրը, մեր Սողոմը պատրաստ փող չ'ունի: Վնաս չ'ունի, որդի՛, օիրտ տուեց նա, առաւօտը Տաճատ վարժապետին 40 մանէթի մի վէքսիլ (հարկ) գրել տո՛ւր մեր Բալասան աղի անումով, զաւէրնի անիլ տուր, բեր փէչատը դնենք, ես աղայ Յարութիւնին եօլա կը տանեմ, մնացածն էլ գործիդ համար կը հարկաւորի, թո՛ղ ինձ մօտ մնայ, ուտեմ էլ՝ կորած տեղ չի, մի օր քեզ պէտք կը գամ:

Մի քանի անգամ էլ ծռմռատուեց Սողոմը, փէշերքն ուղղեց, թւքով քիթը սրբեց, աջ նայեց, ձախ նայեց, թակարդում բռնը-

ւած աղուէսի նման ոտքի մէկն յառաջ դրեց, միւսը յետ, վերջը մի հազաց ու համաձայնեց տանուտէրի առաջարկութեանը՝ խոստացաւ միւս օրը դնալ աղայ Յարութիւնի հետ Հաշտարար-նօտարի մօտերան երաշխաւորական տալու՝ Գալուստ Պետրոսեանցից իւր հայրենական այգին յետ պահանջելու մասին:

Բայց, քար ընկնի՝ Սողոմի գլխին, տանուտէրի տանից դուրս եկաւ և ուղղակի Գալ-ափունի դուռը բաղխեց, ամեն ինչ մանրամասնօրէն նորան յայտնեց:

— Խիղճ տանջում է, ասում է, չեմ կարող թագցնել, գազանների ճանգն եմ ընկել, ձեռներից չեմ կարող աղատուիլ, հաւատացնում էր, բայց դու, Գալ-ափու՛ւ, ինչ գիտես՝ էն արա՛:

— Ի՞նչ անեմ, մտածեց Գալօն Սողոմի գնալուց յետոյ և տրեխները հագաւ, շտապեց Մելիք-Բաղալենց տունը:

Այս անգամ Գալօյի գործը լաւ յաջողեց:

Մելիք-Բաղալին հիւր էր գաւառական միւս փաստաբանը — Զոլախ Յարութիւնի ակոյեան լօնդի Պօղոս Բարանովը:

Նրան հրաւիրել էր ինքը Մելիքը՝ իւր ծեծուելու վրէժը պահանջելու տանուտէրից:

Նորա առաջին էլ թափուած էին նոյն օրինադիրքը, նոյն թըղթերն ու գործերն, ի՛նչ տեսանք Զոլախ Յարութիւնի մօտ:

Արդէն Մելիքի բողոքագիրը պատրաստ էր, որ Գալ-ափուն մտաւ և ամեն բան մի ըստ միջէ յայտնեց:

— Ես էդ քո չոլախ շանն էն օրը քցեմ, էնպէ՛ս փախցնեմ սդիցը, որ մկան ծակը հարիւր թումանով առնի. էդ քո Սողոմոնիդ էլ տկլորացնեմ, վերջին շապիկը թողնեմ, սօւղեբնի իդդերժ կէքն էլ (դոպաթառնախն ծախքերը) վզին բարձեմ և չը թոյլ տամ պարոն Գալուստի այգու մօտովն անցնելու. այս րոպէին տասնից աւել այդպիսի գործեր ունիմ այդ անպիտան չոլախի դէմ, պարծեցաւ Բարանովը:

— Ընդուր են ասել՝ փէշաքեարը (արհեստագործ) փէշաքեարին թշնամի ա, նկատեց Մելիք-Բաղալը: Լիսը որ բացուեց, ձի կը նստենք, պարոն Պօղոսի հետ կերթանք սրան պալէրնի կը շինենք, ինչ ծախս էլ կը հասնի՝ կը տանք, կարգադրեց ինքը Մելիքն և Գալօյին ձանսպարհ դրեց:

— Եղբա՛յր սիրելի, քսան անգամ այդ անպիտանին առաջարկել եմ, որ ազնիւ խօսք տանք միմեանց, ուէ՞ղ դէի (գառառ) բոլոր գիւղերը վիճակ ձգենք մեր մէջ, ես նորա բաժինը ոտք չը դնեմ, նա իմը. բայց չի լսում, որ գիւղը գնում եմ, լսում եմ, որ եկել է խառնշոտորել, չեղած տեղից իսկ եր (պահանջ) ստեղծել ու վերցրել:

— Դէ՛, էդ հօ քո՛ օգուտն ա, մէկդ գործ սկսողի կողմից կընիք պա՛վէրնի, մէկէլդ՝ դիմացի մարդի՛ ինչպէս որ մեր Գալօյի գործումը, եթէ չուխ Թարութիւնը Սողոմիւն չը համոզէր, դու նորանից շահմունք կունենայի՞ր, հարցրեց Մելիքը:

— Աւելի օգտակար չէ՞ր լինիլ, եթէ գործն էլ ստեղծէինք, երկու կողմիցն էլ ստանայինք:

— Յետոյ ի՞նչպէս էիր վերջացնում, ո՛ւմ օգտին:

— Վերջ ի վերջոյ օգուտը մերը կը լինէր, իսկ գործի տէրերը կամ կը հաշտուէին, կամ միանգամայն կը քանդուէին՝ այնպէս յետ կը կանգնէին:

— Ձեր այդ աղվակատուութիւնն ու տէրտէրութիւնը մին ա, ընչացքի տակից ժպտալով ասաց Մելիք-Բաղալը, մեռելիցն էլ էք առնում, կենդանուցն էլ:

— Պարոն Պողո՛ս, ասաց միւս օրը Մելիք-Բաղալը, էս օր իմ ու Գալօյի քեզ ընկերանալը յետ մնաց, խիստ հարկաւոր գործ ա պատահել. դու հրամանքդ գնա՛, մենք մի երկ՝ օրից կը գանք քեզ մօտ, թղթերը շինել կը տանք:

— Ձեր խաբեբայ հէ՛րն անիծած, ձեռքը թափ տուեց Մելիք-Բաղալը Բարանովի քամակից. սատկած իշան էք գտել, նալները քաշել էք, խեղճ գեղըցոնց արիւնն էք ծծել. թէ չեմ մեռնիլ, երկուսիդ ոտն էլ էս մհալիցը կը կտրեմ ու էնպէս աղվակատների կերթամ, որ գործս շինեն, ոչ թէ ինձ աղքատացնեն:

Ի.

Խ Ո Փ Ը Ք Ա Ր Ի Ն Ա Ռ Ա Ի

Ամեն տան ճրագները հանգել են. Թ. գիւղի փողոցներում ոտքը խաղաղուել է. պառաւները մի հանգ քնել են ու զարթնել, դուրս գնացել, իրանց հովին տուել ու տուն մտել: Այդ միջոցումը

մի տան վերնադարկի պատշգամբի վրայ մի ետինջում կողովում մարդ մօտենում է լուսամտին և յետ քաշուում: Պատշգամբը երկու դուռն ունի, նոցանից մէկը տանում է տան մեծ սենեակը, միւսը՝ նոյն սենեկի հետ ներսի դռնով կապ ունեցող կանանց բաժինը, ուր միաժամանակ կերակուր եփելու փոքր թոնիրն է սարքած: Շարժումներից երևում էր, որ գիշերաշրջին այս տան համար օտար էր, նա սովորական դռնով չէր բարձրացել պատշգամբը, նա ուղղակի փողոցից պատուհն էր վեր ելել:

Ահա կանանց և սենեկի դուռը բացուեց, մի նորահաս աղջիկ դուրս եկաւ, քարշեցեալին ու երկուսը միասին մօտեցան պատին:

Պատշգամբի պատի տակին մի ծառի մեծ կոճղ տարիներով ընկած է և նստարանի տեղ է պէտք դալիս:

Այս տեսակցութիւնն առաջինը չէր երկու ժամադիրների մէջ:

Այն օրից, երբ Օ. գիւղացիք աշնան բերքը ժողոված՝ տուն հաւաքուեցան, կոճղի պաշտօնը մեծացաւ. այս տարի գիշերն էլ անշունչ փայտի կտորը չը հանգստացաւ. խաղաղութիւնը տիրելուն պէս՝ այդ երկու հոգին մինը կանացի սենեակից էր դուրս դալիս, միւսը պատիցն էր վեր բարձրանում և կոճղի վերայ նստած՝ փափուտից մէջ էին մօտում:

Աքաղաղն առաջին անգամը թւել թափ էր տալիս և դեռ նոքա նստած էին լինում: Ինչպէս երևում էր, սենեկի մէջ քնած երկու ուրիշ անդամներից մէկին անյայտ չէր անքուն պէտրի (դե-բի) այս արարքը: Սակաւ չէր պատահիլ, որ մի միջահասակ կին զգուշութեամբ բաց կանէր կանացի սենեկի դուռը, գլուխը կը հանէր, իսկ մարմնով ներսը կը մնար, որպէս զի իւր շապկանց լինելը չը նկատուի և ներս կը կանչէր կոճղի վրայ նստողներից մէկին, իսկ մէկէլին քաղցր յանդիմանութեամբ խորհուրդ կը տար բաւականանալ և գնալ քրնելու:

— Զէնց հիմի գնում եմ, հէնց հիմի դալիս եմ. լսում էր միամիտ կինը երկուսից միասին և մի կնճիդով իւր տհաճութիւնը յայտնում ու գնում անկողին մօտում: Խառն երազները չէին թողնում մտատանջ կնոջը երկար քնել. էլի շուտով զարթնում էր, ձեռքով շոշափում իւր աջ կողմի դատարկ անկողինը, ճրրալով վեր կենում, նոր խոստումն առնում իրեն դիւսադադար անողներից և նորից պառկում:

Երկու նստողները մեր լաւ բարեկամներն են. Սամիսոնն ու Սօնան էին նոքա:

Այն օրից, որ Գալ-ափուն ու Բարսեղն այդու ծառի տակին արեւելեան խնդիրը վերջացրին, Բարսեղը թեթեւ աչքով էր նայել և չէր բարկացել երեկոները շատ ուշ երբեմնապէս Սամիսոնին իւր պատշգամբումը տեսնելու:

— Այո՛, դեռ ջուրը չը հասած ոտքերդ հանեցի՞ր, նկատողութիւն արեց առաջին երեկոյին Բարսեղը Սամիսոնին. բայց երբ ամաչկոտ փեսացուն կարմրեց ու գլուխը քարշ ձգեց, Բարսեղն իւր մի նկատողութեամբ ամենայն փակ դուռը բաց արեց:

— Ի՞նչ մեղաւոր չես, որդի՛, աշխարհքնա շուռ անցել, փչացել, մեր ժամանակը պտէիր, որ աթարոցով հետ ածէի, փեսէն աներանց շէմքից քթեթի (նորահարսին հագցնելու շրջից) հետ պէտք է տուն մտնէր. բայց հիմի ամեն ինչ փոխուել ա, տեսնում ես՝ նշան էլ չես դրած, մի դարդակ խօսք ենք տուել, արեւի շողքի պէս՝ պուպուղ՝ տուն ես ընկել. փեսա չունի, ջահէլ էք, քէֆ քաշեցէք, հիմիկուայ սէրը քաղցր կը լինի:

— Քիչ մնաց՝ մկան ծակը հարիւր թումանով էր առնում, երբ ոտիդ շփլթուն (չափն) առաւ, ուզում էր գող կատուի պէս փանջարոյն իրան վէր քցի, համա էլ ո՛րտեղ, դուռը բաց արիր, հոգէառի պէս գլխավիրէր ցցուեցիր, մեր լեղին էլ ջուր շինեցիր, շողքորթեց կինը մարդին:

— Բա՛ս էդ անդգամ Սօնին չե՞ս ասում, որ քունջն ա մտել պանրազող մկան նման գլուխը կախ քցել, աչքերը պղծացրել, սաքի թէ շատ ամանչում ա. դէ՛, շան աղջի՛կ, հրէ՛ս, ա՛ռ ոտներն աչքդ կոխի, ոտով գլխով քեզ բաշխեցի, կիսակատակ տալով՝ բռնեց Բարսեղը Սամիսոնի կուռն և հրեց դէպի աղջիկը:

— Գնա՛, Սամիսոն, գնա՛ անօրդ ձեռը պաշի, որ քեզ իղին (խրահա՛) ա տալիս մի մին գալ-դնալ. ես զմիշ չէի անում սիրտդ կտրել, բայց հէնց որ երևացիր՝ մահուան դող տուի, մտքումս ասում էի. հիմի Սօնի հէրը տուն կը գայ, քեզ քարհալած՝ ինձ ու Սօնիս էլ սալջարդ կանի, բայց լաւ սհաթի ռաստ եկար (հանգիտեցա՛ր), բաղդդ կտրուկ ա:

Ուղիղ էր Մարգարտի ասածը. եթէ Բարսեղն էս ըոպէին Սամի-

ստանեց սեղանի վրիցը չի վերկացած լինէր, եթէ նա Գալ-ա-
փունի հետ երկարակոթ դռմը՝ ջան ասելով՝ վայելած չը լի-
նէր, էսպէս թեթեւ չէր անցկենալ փեսացուի առաջին հանդի-
պումը:

Սատանայ էր Սամիսոնը. հէնց որ նկատեց, թէ հօր ու անե-
րոջ քէջը տեղն եկաւ՝ ինքը դռնի դուրս՝ ու կատուի նման վեր շու-
լալուեց (բարձրացաւ) նշանածենց պատիցը:

— Դէ գնացէ՛ք գեազմի վրայ (պարզաբէ) մի քիչ ասուլիս արէք,
թող հերդ թէք ընկնի, քնի, ձեռքով դուռը ցոյց տուեց Մարգա-
րիտը փեսացուին ու աղջկանը:

Այդ օրից Սամիսոնի համար Սօնենց տունը ջրի ճանապարհ էր
դարձել, նորա ոտքը բացուել էր:

Այդ օրից Սամիսոնն իւր ընկերների համար ուրբաթախօս չէր,
կատակներն ամենքից վաղ ինքն էր սկսում, պատմում էր, որ նշա-
նածի մօտիցն է գալիս, որ զոքանչի ձուածեղը սիրտը բռնել է Լալլն:
Այդպիսի միջոցները միշտ յիշում էին իւրեանց ընկեր թշնամու զըն-
դակին զոհ գնացած խեղճ Դօնդարենց Ասոյին, հայհոյում էին, ուխ-
տում էին վրէժլնդիր լինել նրան սպանող Դավակոթենց Հայրօյից, որ
շատ ժամանակ չէր Բալասան աղի երաշխաւորութեամբ արձակուել
էր բանտից:

Բայց ահա մի քանի օր է, որ Սամիսոնը ոչ ցորեկն է գիւղա-
միջին երևում և ոչ գիշերները ընկերական խմբակին է այցելում:
Ձարաղէտ նշանի երեկոյից յետոյ էր այս:

Մի քանի անգամ Սամիսոնի ընկերները բաղխեցին նրանց դուռը,
հօրը հարցրին, մօրից տեղեկութիւն խնդրեցին, բայց միշտ մի տե-
սակ անորոշ պատասխանով վերադարձան:

— Տղէ՛ք, մեր գլխինը լաչակ ա, թէ որ մեր ընկերի հաւարին չը
հասնենք (օգնել), մենք խօսք ենք տուել մեր գլուխը Սամիսոնի ու-
ղուրին յետ դնել, պօռչում էլ պայման ենք կապել, էս օր մեք ամօթ
ա, որ թողանք նրա թշնամիքն ուրախանան, մենք պոի վաշխներիցս
դուս գանք, նրանց տունը կրակողին գտնենք, շամբուրը քաշենք,
խորովենք ու ով որ էլ նրա սրտի մուրազն ոււում ա խափանել,
Սամիսոնի նշանածին կամենում ա տիրանալ, պոի բռնենք, կամ խօսք
առնենք, որ յետ քաշուի, կամ թէ չէ՝ շնքիցը մի սև զազիլ (Տաղէ

տառապան) պէտք ա կապենք, ձեռները կպրի մէջը հինա դնենք ու արևը մէր մտցնենք:

Սամիսոնի ընկերները կատակ չէին անում. նրանք դռան տունը կրակ տուողներին. տանուտէր Խուզօյի տղայ Կարապետն իւր բերանով պարծեցել էր, որ ինքն է կրակ տուել Բալասան աղայի քրոջ որդի Վասակի հետ և թէ շատ չի քաշիլ՝ ինքը Սօնային էլ կը տիրանայ:

Սամիսոնի տրտմութեան պատճառն իսկապէս ոչ նշանի յետ մնալն և ոչ հրդեհն էր:

Իւր աները միւս օրն իւր բերանովն էր հրամայել, որ սիրտը չը կոտրի, գայ ու գնայ, Սօնի հետ խօշ ու բէշ անի: Բարսեղը Գալ-ափունի հետ էլ խորհուրդ էր արել, որ մենծ տէրտէրի խօսքերը պարանի տեղ չը դնի, մի կերպով գիւղի միւս քահանայից համոզի, մէկի ծուխը դառնայ, նրանց ձեռովը մի իրիկուն նշանը տայ, մէկէլ օրը հարսանիքը նստացնի, պսակի, դուշմանին (Քշնամի) տրաքացնի, իրաւորին ուրախացնի:

Եւ աշխատում էր Գալօն, և շարունակում էր իւր երեկոցեան այցելութիւնները Սամիսոնը. բայց շատ չ'անցաւ՝ հօր ու որդու ոտքը միանգամից քարին առաւ:

Գալօյի երեսին ամեն դուռը փակուեց, գիւղի երկու տէրտէրները կտրական կերպիւ մերժեցին նորա խնդիրը, պարզ ասացին, որ մեծ տէրտէրը երկու տարի իւրեանց երկուսի հետ էլ խռով էր, խռով էլ պաշտօն էր կատարում, հետները չէր խօսում, իր լեզուովն է պատուիրել իրանց, որ չը համարձակին էդ նշանի գործի մէջ 'ուռնուել, ապա թէ ոչ, ապառնացել էր՝ մէկին Սևանի խոնաւ խրտ՝ մէջ փթացնել տալ, միւսին Խորվիրապի Լուսաւորչի վիրապի ցերեւ՝ դռնապանն անել:

մուտքի Դէ բանն էդ տեղն ընկաւ, Սամիսոն ջան, դէմ ու դէմ
— Ել մի երեկոյ Բարսեղը, էս օրուանից իմ տունը քեզ երեսին ասաց, և իմ աղջկայ անունն ես չեմ թողալ աշխարհ-համար պաս էլա. ու շաքաթ ձեզ ժամանակ, գնացէ՛ք, քարէքար քովը մին ըլնի. երկ մաղի գլուխը մի բան քցել (յաջողեցնել), դիպէ՛ք, թէ կարացիք հաճը, արի՛ դուրս քաշի տար, մօրդ կա-էս քո տունը, էս քո նշաւ. դուք ձե՛զ համար, ես ի՛նձ համար, թի պէս քեզ հալալ. թէ չէ

զօռով բան չի գլուխ գալ, ճակատներդ ինչ գրած ա՛ն էն պտի կատարուի:

Ահա հէնց այս սառը պայմանն էր, որ Գալօյի տունը սգի մէջ էր դրել. հայրը մոլորուած՝ չը գիտէր ի՛նչ անէր, որդին երեք օր ցորեկը մթնաստեղակից դուրս չէր գալիս, իսկ գիշերը Բարսեղենց պատի տակից չէր հեռանում: Ինչպէս ասում են՝ Սամփսոնի խոփը քարին դէմ եղաւ:

—Է՛հ, վճռեց մի երեկոյ էլ Սամփսոնը, ջուրն ընկնողն անձրևից չի վախիլ, էս էլ մի կեանք չի, որ քաշում եմ. ասում ա՛ն պղինձը վէր ընկաւ չը կոտրուեց, բայց ձէնը վեր էլաւ. աշխարհքին յայտնի ա, որ ես Բարսեղի փեսացուն եմ, հիմի ես թողամ՝ իմ նշանածը ուրիշի ճանգն ընկնի ու ապրի՛մ. թո՛ղ որտեղ բարակի՛ն էնտեղ կտրուի:

Այս խօսքերով նա կապեց իւր երկսայրի դաշոյնն ու քայլերն ուղղեց դէպի իւր սովորական պատի ճանապարհը:

—Ուրիշներն անծանօթ տեղից աղջիկ են դուս քաշում, փախցնում, իրանց մուրազին հասնում. իմ Սօնին մի խօսք ասեմ, հետեւ շնորստան կերթայ. դնամ բերանիցը խօսք առնեմ, էգուց իրիզուն ձին նստեմ, թարքս քաշեմ, գործակալի առաջին հետը չոքեմ, պըսակուեմ ու օրով ցերեկով կուռը բռնած՝ գեղը մտնեմ, տեսնեմ ո՞վ չի ասիլ՝ բարաքեալլա՛հ (կեցցե՛*):

—Կա՛ց, Սամփսո՛ն, մեռանք քեզ ման գալով, Բարսեղենց պատի տակին շրջապատեցին նրան երեք չորս հոգի:

Մեղաւօր չէր Սամփսոնը, որ գլուխը երեւակայութիւններով լիքը, միտքը օդի մէջ պտտելուս, նա առաջին անգամից չը ճանաչեց իւր ընկերների ձայնը և դաշոյնը պատենիցը հանեց ու կամենում էր իւր ճանապարհը կտրողների վերայ յարձակուել:

—Արա՛, մենք ենք, Սամփսո՛ն, Սօնայիդ արևը կը սիրես՝ գժու-թիւնդ յետ դի՛ր:

Սիրեկանի անունը նորա կռները թուլացրին, նա ուշքի եկաւ և ճանաչեց իրեն շրջապատողներին:

Ընկերներն ամեն բան պարզեցին նրան, խոստացան իւրեանց աջակցութիւնը, պատրաստականութիւն յայտնեցին Բալասան աղայի դուռը կուպր քսել, տունը կրակել, տանուտէրի այգին արմատահան անել, նորա ախոյեան Կարապետին էն աշխարհքն ուղարկել. բայց Սամփսոնը մերժեց բոլորը:

— Իմ խնդիրքս ձեզանից էս ա, իմ ազիզ աղպէրներ, ասաց նա, որ էս տանիցը դուք մի քանի օր հեռու ման գաք, պէտք եկած վախտը ես ձեզ կը կանչեմ:

Ընկերները հեռացան սրտները կոտրած. իսկ Սամփոնը բարձրացաւ պատուին և ոտքերի ծալքով մօտեցաւ լուսամուտին ու ներս նայեց:

Ոչինչ ձայն, ոչինչ շշուկ. ամենքը խաղաղ քնի մէջ են:

Բայց ահա ներսի մթութեան մէջ՝ կրակ կտրած պատանուէն քաջ ծանօթ կէտից, ուր նորա աչքերն էին յառած, մի ստուեր պլիտակին տուեց:

Սամփոնի սիրտը ժամացուցի ճօճանակի նման սկսեց ճկճկալ, նորա բերանն անզիտակցաբար յետ բացուեցաւ, ձեռքն ու ոտքը բարակ ծղօտի նման՝ ինչպէս մի խիստ քամուց՝ կանգնած տեղը դողդողում էին. նա միտուած մնացել է տեղը, նորա ուշքն էլ իրան չի ղեկավարում, նորա աչքերը սևացան, մի բոպէ՝ և նա գետնովն է ղիպչելու և աղմուկ բարձրացնելու:

Յիրաւի նա ընկաւ, բայց մի գրկի մէջ. նորա ընկնելու ձայնը չը վեր ելաւ:

Սառել էր Սամփոնի անձը, օակայն սկսեց տաքանալ, ջերմութիւնը սկիզբն առաւ ճակատիցը. այն ի՞նչ կրակ էր, որ ճակատի ուղիղ միջակէտից մի ակնթարթում տարածուեցաւ բոլոր ջղերի մէջ:

Այդ իւր նման քունը կտրուածի համբոյրն էր, որ ղիւթական բալզամի ազդեցութիւնը դործեց:

Այդ Սօնան ինքն էր. մի քանի գիշեր է՝ մինչ հայրը ճանապարհ էր ցոյց տուել իւր ապագայ թագ ու պսակին՝ Սօնան անքուն սատանայ էր դառել, մտնում էր անկողին, գլուխը բարձի տակը կոխում ու հեկեկանքների մէջ խեղդուում, որ հայրը չը լսի իւր հառաչը, որ մայրը չը կշտամբի իւր յանդգնութիւնը:

Հայրն ուշք չէր դարձնում, բայց մօր սրտազգաց աչքերից չէր փախչում զաւակի երեսի թախիծը, նկատում էր իւր սիրելու զգալի կերպիւ փոփոխութիւնը, զուստութիւնը, խոր ընկած աչքերը և իւր վիշտն իւր սրտումն էր խեղդում, ոչ մարդին, ոչ Սօնային էր մի բան ասում. ամուսնուցը վախենում էր, իրեն խստիւ պատուիրած էր Սամփոնին ներս չը թողնել, աղջկանն էլ խնայում էր:

Ձգում էր Սօնայի սիրտը. նա անհամբեր սպասում էր ամեն երեկոյ, նա մինչև անդամ դարմանում էր, որ երեք գիշեր իր սրտի սիրելին կարողացել է համբերել ու պատը չը բարձրանալ:

Մի քանի անգամ նա ծնողաց խոր քնի մէջ մտած ժամանակ զուրս էր դալիս պատշգամբը, աչքերն ուղղում էր իւրեանց հարևան տան մթութեան մէջ նշմարուող լուսամտին, ժամերով կանգնում էր և նորից տուն մտնում:

Գիշերն այս գործողութիւնը անընդհատ կրկնում էր: Հէնց այս բոսորներից մէկն էր, երբ Սօնան չը թողեց վայր ընկնել իւր գրկի մէջ ապաստանարան դուռ ուշադնացին:

— Ո՛չ, պատասխանեց աղջիկը Սամիսոնի վճռական քայլի դէմ, էդ ճամփէն ամեն սհաթ մեր առաջին ա, հօրդ ասա՝ թող էլի դէս ու դէն դիպչի, բալքի մի հնարքով պսակի հրաման բերի, թէ չէ որ բանն էդ տեղը հասնի, հինգ օր առաջ՝ հինգ օր յետ, ես քոնն եմ՝ դու իմը, քեզանից սավահի ուրիշներն իմ նաշս մենակ իրաւունք ունին էս տանիցը դուս տանելու:

— Բաս ես ո՞նց համբերեմ, անունիդ մատա՛ղ, երեք օր ա ես ոչ կենդան եմ՝ ոչ մեռած, մի օր որ քեզ չեմ գրկում, հէնց իմա՝ նաս՝ մահն ա շլինքս փաթաթում:

— Հո՛ղս մահի գլխին, ո՛ւր եմ թողում, որ տեղս բռնի. ընչանք բանի գլուխ գալը՝ հօրն ու մօրս քնելուց յետոյ՝ քեզ կառնեմ, կը մտնեմ մեր գոմի օդէն ու վղիցք պոկ չեմ գալ՝ ընչանք աքլորի երեք բերան կանչելը. թէ որ մեր աքլորն էլ շուտ կը կանչի, կը խեղդեմ:

Այդպէս էլ անում էին սիրահարները. հաւերը պատրաստում էին թառից իջնել, որ Սամիսոնը հեռանում էր իր սիրելուց:

(Կը շարունակւի)